

Interrogating the Concept of Structural Holes in Social Networks Case Study: Chapter Seven of the Hosseinieh Mo'alla Television Program on Instagram

Fatemeh Rezaee

PhD Student in Sociology at Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran
(Corresponding author).

Email: fatemehrezaee1400@gmail.com

 0009-0009-3714-1417

Gholamreza Jamshidiha

Professor, Department of Islamic Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

Email: gjamshidi@ut.ac.ir

 0000-0003-4639-5346

Abstract

The present article critically examines the concept of structural holes in social networks, with a particular focus on Chapter Seven of the television program "Hosseinieh Mo'alla" on the Instagram platform. It aims to redefine the concept of "structural holes" within the indigenous cultural-religious framework of Islamic societies and proposes the approach of "Islamic Network Analysis." Employing a qualitative-combinative methodology that includes Qualitative Social Network Analysis (QSNA), thematic analysis, and multi-source content analysis, the study investigates the relational structure, the role of intermediaries, and the impact of network gaps on information flow and identity cohesion within the network.

Keywords: Gap, Hosseinieh Mo'alla, Islamic Network Analysis INA, Qualitative social network analysis (QSNA), Structural Holes

Extended abstract

This article critically interrogates Ronald Burt's theory of structural holes within social networks and proposes a paradigm shift through the introduction of "Islamic Network Analysis" (INA) as an alternative analytical framework grounded in indigenous cultural-religious epistemology. The study addresses a critical gap in the literature: the absence of context-sensitive frameworks capable of capturing the complex interplay of power, identity, and meaning within religious media networks in Islamic societies. While Burt's theory (1992, 2004) has provided foundational insights into how information gaps between network clusters create strategic advantages for brokers, its direct application to Islamic contexts raises profound epistemological and axiological concerns. Burt's framework rests on individualistic ontology, value-neutral brokerage, and the conceptualization of structural holes as opportunities for competitive advantage—presuppositions that conflict fundamentally with Islamic ethics, which prioritize collective welfare (*maṣlaḥah*), trust (*amānah*), justice (*ʿadl*), and sincere intention (*niyyah*), while viewing disunity as an existential threat to the *ummah*.

Employing a qualitative-combinative methodology integrating Qualitative Social Network Analysis (QSNA), thematic analysis (Braun & Clarke, 2006), and multi-source content analysis (Graneheim & Lundman, 2004), this study examines the relational structure, intermediary dynamics, and the impact of network gaps on information flow and identity cohesion within Chapter Seven of the "Hosseinieh Mo'alla" television program on Instagram. The corpus comprises 194 analytical units (posts) across 15 episodes, purposively sampled from the program's official Instagram presence (@moallatv3). Data include videos, post texts, visual elements, hashtags, and interactive metadata. Analysis proceeded through four stages: open coding and thematic analysis; axial coding and thematic structuring; semantic network modeling; and critical interpretation focusing on the consequences of structural gaps for cohesion and legitimacy. Triangulation and independent expert review ensured credibility.

The theoretical intervention of this research rests upon a fundamental reconceptualization derived from rigorous Qur'anic lexical analysis. Drawing from concepts such as *fajj* (wide paths between mountains), *fatr* (creation), *falaq* (emergence of dawn), and *ṣad'* (natural fissure for growth), the study distinguishes "resolutive gaps"—opportunities for innovation, constructive questioning, and deepening inter-group communication. In contrast, concepts rooted in *shiqāq* (deep fissures indicating discord), *fatq*

(rending of connected things), and farj (disorder and imbalance) define "problematic gaps" that engender social fragmentation, sectarian polarization, and ultimately ~precipitate~ produce structural holes. Critically, the Qur'anic concept of hufrah (pit or abyss of fire, Āl 'Imrān: 103) conceptualizes structural holes not as competitive advantages but as existential threats to network survival—emerging from unresolved problematic gaps that have been neglected or poorly managed. This theoretical innovation directly challenges Burt's opportunity-centric view. The findings reveal that network gaps within "Hosseinieh Mo'alla" bifurcate into resolute and problematic types. Problematic gaps—particularly those rooted in sectarian boundaries between Shī'ī and Sunnī currents—disrupt information flow, concentrate symbolic power among specific key actors, and generate structural holes that threaten network existence. Key intermediaries, including international youth reciters, clergy, Mahdī cultural activists, and media producers, operate not as Burtian self-interested entrepreneurs but as "just mediators" (muṣliḥūn) whose actions are governed by Islamic virtues. These intermediaries manage gaps intelligently by facilitating information flow across disconnected network segments, reducing sectarian tensions, and strengthening cohesion.

Thematic analysis identified seven macro-themes: (1) construction of religious-political identity via media, (2) ritual renewal for collective identity consolidation, (3) mediatization of religion as fusion of ritual and entertainment, (4) dual identity construction (Iranian nationality and Shī'ī religion), (5) pattern-establishment for consolidating Islamic Revolution discourse, (6) tradition-making as identity instrument, and (7) reconstruction of the Mahdī ideal for political legitimacy consolidation. Each theme manifests distinct gap dynamics and intermediary functions. Themes related to martyrdom culture, Islamic Revolution discourse, and Mahdism employ "moderate love" (maḥabbat i'tidālī) for the Ahl al-Bayt to maintain political-religious equilibrium. Themes involving ritual renewal and mediatization demonstrate how media, through visual aesthetics, children's presence, and creative digital art, generate resolute gaps—such as questioning, criticism, and innovation—while simultaneously facing threats from treacherous actors and destructive auxiliary forces.

A critical finding concerns the significant underrepresentation of prophethood (nubuwwah) relative to walāyah (devotion to Imam 'Alī) during Sha'bān—a month explicitly identified in Shī'ī traditions as belonging to the Prophet Muhammad (peace be upon him). Only two explicit references to the Prophet appeared across all 194 posts, despite extensive traditions emphasizing the centrality of prophetic veneration during this month. While this imbalance has not yet generated immediate sectarian polarization within the network, the theoretical model posits that sustained neglect of prophetic discourse renders the network vulnerable to long-term problematic gaps, particularly given the proximity of extremist elements and destructive auxiliary forces to existing fault lines. Compensatory mechanisms—the functioning of walāyah and Mahdī discourses as buffers,

the supra-religious identity of the Islamic ummah, and the network's expansive nature—temporarily mitigate this vulnerability but do not eliminate it.

The proposed Islamic Network Analysis framework advances three major theoretical contributions. First, it accomplishes an ontological shift from individualistic utility maximization to collective welfare, redefining network positions as capacities for service rather than opportunities for exploitation. Second, it provides the first systematic integration of Qur'anic lexical analysis into network theory, distinguishing resolute from problematic gaps and reconceptualizing structural holes as existential threats. Third, it offers an integrative model capable of explaining the complex interplay between network structure, meaning-making processes, and strategic management in religious media networks within Islamic societies, contributing to the broader project of "decolonizing social theory". Practically, the research offers actionable insights for cultural and media policy-making in Islamic societies: balanced discursive representation of prophethood and walāyah to prevent inter-sectarian problematic gaps; identification and strengthening of "loyalist intermediaries" who embody trustworthiness, justice, and sincere intention; continuous monitoring of destructive auxiliary forces proximate to problematic gaps; and proactive management of resolute gaps as opportunities for innovation without compromising core cohesion. The study acknowledges limitations including ~single-case-study focus~ its single-case-study focus, suggesting future comparative research across diverse religious media networks in the Islamic world, longitudinal studies capturing network evolution over time, and extension of the INA framework to economic, scientific, and political networks within Muslim societies. Ultimately, this research demonstrates that Islamic Network Analysis constitutes not merely an application of existing methods to new contexts but a fundamentally novel paradigm emerging from Islamic epistemology, with significant implications for understanding power, identity, and meaning in digitally mediated religious networks.

واکاوی مفهوم حفره‌های ساختاری در شبکه‌های اجتماعی؛ مورد مطالعه: فصل هفتم برنامه تلویزیونی حسینیۀ معلی در اینستاگرام

فاطمه رضائی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران (نویسنده مسئول).

Email: fatemehrezaee1400@gmail.com

 0009-0009-3714-1417

غلامرضا جمشیدپها

استاد گروه علوم اجتماعی اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران

Email: gjamshidi@ut.ac.ir

 0000-0003-4639-5346

چکیده

مقاله حاضر با واکاوی مفهوم حفره‌های ساختاری در شبکه‌های اجتماعی و با تمرکز بر فصل هفتم برنامه تلویزیونی «حسینیۀ معلی» در بستر اینستاگرام، در پی بازتعریف مفهوم «حفره‌های ساختاری» در چهارچوب بومی و فرهنگی-دینی جوامع اسلامی و طرح رویکرد «تحلیل شبکه اسلامی (INA)» است. این پژوهش با به‌کارگیری روش کیفی-ترکیبی شامل تحلیل شبکه‌های اجتماعی کیفی (QSNA)، تحلیل تماتیک و تحلیل محتوای چندمنبعی، ساختار روابط، نقش میانجی‌گران و تأثیر شکاف‌ها بر جریان اطلاعات و انسجام هویتی در شبکه مذکور را مورد مطالعه قرار داده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شکاف‌ها در این شبکه به دو نوع کارساز و مسئله‌ساز تقسیم می‌گردند؛ شکاف‌های کارساز به‌عنوان فرصت‌هایی برای نوآوری و تعمیق ارتباطات میان گروه‌ها عمل می‌کنند، درحالی‌که شکاف‌های مسئله‌ساز منجر به گسست اجتماعی، بروز حفره‌های ساختاری و در نهایت فروپاشی شبکه می‌گردند. بنابراین مدیریت هوشمند شکاف‌ها توسط میانجی‌های معنوی، فرهنگی و رسانه‌ای برای حفظ انسجام و مشروعیت سیاسی-مذهبی امری مهم به شمار می‌رود. در نهایت رویکرد تحلیل شبکه اسلامی، علاوه بر ارتقای فهم علمی، می‌تواند زمینه‌ساز سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و رسانه‌ای کاربردی در جهت تقویت انسجام دینی و پیشگیری از بحران‌های فرقه‌ای نیز باشد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل شبکه‌های اجتماعی کیفی، تحلیل شبکه اسلامی، حفره‌های ساختاری، حسینیۀ معلی، شکاف

شاپای الکترونیک: ۶۵۵۸-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی - فرهنگی

 10.22034/scs.2025.546776.1739

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و الزاماً بیانگر دیدگاه پژوهشکده تحقیقات راهبردی نیست.

مقدمه و بیان مسئله

رسانه‌ها به‌عنوان نهادهای اجتماعی-فرهنگی، همواره نقش محوری در بازتعریف، بازتولید و تقابل گفتمان‌های حاشیه‌ای و مسلط، ایفا نموده‌اند. در این میان، رسانه‌های تصویری با قابلیت بی‌بدیل خود در ترکیب نشانه‌های عاطفی، نمادین و زیبایی‌شناختی، به‌کانونی قدرتمند برای شکل‌دهی به هویت‌های جمعی و ادراکات دینی بدل گشته‌اند (Couldry, 2012). با این وجود، ظهور و گسترش شتابان سکوه‌های دیجیتال تعاملی، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر تصویر همچون اینستاگرام با بیش از ۱/۴ میلیارد کاربر فعال ماهانه (Statista, 2023)، نه‌تنها ماهیت یک‌سویه ارتباطات رسانه‌ای را زیر سؤال برده است، بلکه خود را به‌عنوان «زیست‌جهان»‌های جدیدی برای تجربه دین، بازتعریف اقتدار مذهبی و صورت‌بندی شبکه‌های پیچیده قدرت اجتماعی-نمادین تثبیت کرده‌اند (Highfield & Leaver, 2016).

این گذار از رسانه‌های سنتی به دیجیتال، خود واجد تاریخچه‌ای پرفرازونشیب است. تمرکز مطالعات اولیه دین و رسانه، عمدتاً بر تحلیل محتوای پیام‌ها و تأثیرات روان‌شناختی-رفتاری آن بر مخاطبان منفعل بوده است (Hoover, 2016; Hjarvard, 2008). در این مرحله، رسانه عمدتاً به‌مثابه ابزار انتقال محتوای دینی در نظر گرفته می‌شد. با ورود به قرن بیست‌ویکم و هم‌زمان با دیجیتالی شدن زندگی اجتماعی، پارادایم نوینی در مطالعات این حوزه شکل گرفت که براساس آن، رسانه‌ها نه‌فقط بازتاب‌دهنده، بلکه شکل‌دهنده فعال میدان دین و بازیگری تأثیرگذار در عرصه عمومی تلقی شدند (Lövhheim & Lynch, 2011). این چرخش پارادایمی، راه را برای مطالعه پویایی‌های درون شبکه‌های دینی-رسانه‌ای و کنشگران آن بازگشود.

در همین بستر تاریخی، «تحلیل شبکه‌های اجتماعی»^۱ (SNA) به‌عنوان چهارچوبی روش‌شناختی برای ترسیم و تحلیل ساختار روابط بین کنشگران پدید یافت (Wasserman & Faust, 1994). در این حوزه، نظریه کلیدی «حفره‌های ساختاری» برت (Burt, 1992) این انگاره را تقویت بخشید که شکاف‌های ارتباطی بین خوشه‌های شبکه می‌توانند به‌مثابه فرصت‌هایی راهبردی برای نوآوری و کنترل اطلاعات عمل نمایند. با این حال، عمده این مطالعات در بافتارهای سکولار و غربی و در حوزه‌هایی مانند مدیریت و اقتصاد صورت گرفته و مطالعه آن بر پدیده‌های پیچیده فرهنگی-دینی، به‌ویژه در جوامع اسلامی، مورد غفلت واقع شده است (Whyte, 2022; Xiao & Tsui, 2007).

این شکاف نظری، نیازمند بومی‌سازی مفهومی و توسعه چهارچوب‌های تحلیلی حساس به زمینه است.

امروزه، شبکه‌های دیجیتال در جوامع اسلامی به عرصه‌ای برای تقابل و تعامل گفتمان‌های دینی متنوع تبدیل شده‌اند. از یکسو، این فضاها امکان بازآفرینی هویت‌های دینی و تقویت عاملیت کنشگران مذهبی را فراهم نموده‌اند (Campbell, 2018; Alimardani & Hashemi, 2020) و از سوی دیگر، به دلیل ساختارهای فرقه‌ای ریشه‌دار، می‌توانند کنش یاری برای تشدید و تعمیق شکاف‌های اجتماعی تلقی گردند (Boroumand, 2023; Rachman, 2022). برنامه‌های تلویزیونی دینی که فعالیت خود را به سکوهایی مانند اینستاگرام توسعه داده‌اند، همچون برنامه پربیننده «حسینیۀ معلی»، نماد آشکاری از این پیچیدگی‌ها هستند. این برنامه‌ها، شبکه‌هایی چندلایه متشکل از تولیدکنندگان محتوا، نهادهای دینی، نخبگان فرهنگی و مخاطبان هستند که به بازتولید گفتمان‌های مسلط ملی-دینی می‌پردازند. بدین ترتیب، مسئله اصلی پژوهش حاضر در این پرسش نهفته است که: ساختار شبکه‌ای قدرت در یک برنامه دینی-رسانه‌ای شاخص (حسینیۀ معلی) چگونه است و شکاف‌های ساختاری در این شبکه، چگونه بر پویایی جریان اطلاعات، انسجام هویتی-گفتمانی و مشروعیت‌سازی تأثیر می‌گذارند؟

برای پاسخ به این مسئله، پژوهش حاضر با اتکا به یک چهارچوب نظری نوین تحت عنوان «تحلیل شبکه اسلامی»^۱، در پی بازتعریف بومی مفهوم حفره‌های ساختاری و ارائه الگویی است که بتواند پیچیدگی‌های قدرت، هویت و معنا را در رسانه‌های دینی مدرن ایران، با حساسیتی ویژه به ویژگی‌های فرهنگی-دینی این جامعه، تبیین نماید. این الگو نه تنها درصدد غلبه بر محدودیت‌های چهارچوب‌های غربی است، بلکه با ارائه تحلیلی ژرف و چندلایه، می‌تواند زمینه‌ساز مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و رسانه‌ای در جهت تقویت انسجام دینی و پیشگیری از بحران‌های فرقه‌ای باشد.

این پژوهش با هدف کلی تبیین ساختار شبکه‌ای قدرت و پویایی شکاف‌های ساختاری در شبکه دینی-رسانه‌ای برنامه «حسینیۀ معلی» و با اتکا به چهارچوب نظری «تحلیل شبکه اسلامی» انجام می‌شود. اهداف اصلی و پرسش‌های پژوهش به صورت یکپارچه و در ادامه یکدیگر طراحی شده‌اند تا تمرکز و عمق تحلیلی لازم را فراهم آورند.

هدف کلی:

بازتعریف مفهوم حفره‌های ساختاری در بافت فرهنگی-دینی جوامع اسلامی و ارائه چهارچوب و مدل «تحلیل شبکه اسلامی» برای تبیین پیچیدگی‌های قدرت، هویت و معنا در رسانه‌های دینی مدرن.

پرسش‌های پژوهش:

۱. ساختار شبکه کنشگران در برنامه «حسینیۀ معلی» چگونه است و کنشگران کلیدی و میانجی با چه نقش‌ها و راهبردهایی، شکاف‌های کارساز و مسئله‌ساز را در این شبکه مدیریت و شکل می‌دهند؟ این شکاف‌ها چه تأثیرات ساختاری بر الگوهای جریان اطلاعات، کنترل منابع و توزیع قدرت نمادین در شبکه برجا می‌گذارند؟
۲. گفتمان‌های مسلط در برنامه «حسینیۀ معلی» از طریق چه سازوکارهای معنابخشی به تولید و تثبیت مشروعیت سیاسی-مذهبی می‌پردازند و این فرایندها چه تأثیری بر انسجام درون‌گروهی و تعامل با گفتمان‌های رقیب دارند؟
۳. چه الگوی تعاملی میان ساختار شکاف‌های شبکه‌ای، فرایندهای معنابخشی و راهبردهای مدیریتی وجود دارد و این تعامل چه پیامدهایی برای پویایی، مقاومت و پایداری شبکه کلان اسلامی در برابر تهدیدهای درونی و بیرونی دارد؟ چه مدلی برای مدیریت هوشمند شکاف‌ها و بهره‌برداری راهبردی از آن‌ها جهت ارتقای انسجام قابل پیشنهاد است؟

۱. پیشینه پژوهش

بررسی تحولات نظری تحلیل شبکه‌های اجتماعی (SNA) از دهه ۱۹۹۰ تاکنون، نقش ساختارهای شبکه‌ای را در شکل‌گیری قدرت، نفوذ و جریان اطلاعات در حوزه‌های مختلف اجتماعی و سازمانی برجسته نموده است. نظریه «حفره‌های ساختاری»^۱ رونالد برت (۱۹۹۲، ۲۰۰۴) بر این اصل تأکید دارد که شکاف‌های ارتباطی میان خوشه‌های شبکه، فرصت‌های راهبردی مهمی برای «میانجی‌گران»^۲، کنترل منابع و نوآوری فراهم می‌آورند. برت سه مؤلفه کلیدی مطرح می‌کند: مزیت اطلاعاتی از دسترسی به منابع ناهمگون، مزیت کنترل بر تبادل منابع میان گروه‌ها و اهمیت شبکه‌های غیرمتراکم

1. Structural holes

2. Brokers

که امکان نوآوری بیشتری دارند. او در مقاله «حفره‌های ساختاری و ایده‌های خوب»^۱ نشان داده است که افراد در شبکه‌هایی با حفره‌های ساختاری عمدتاً به دلیل دسترسی به اطلاعات متنوع، توانایی تولید ایده‌های خلاقانه‌تری دارند (Burt, 1992, 2004).

اما به‌رغم مزایای راهبردی نظریه حفره‌های ساختاری، پژوهش‌های پس از آن، احتمال خطراتی چون؛ کاهش اعتماد، تشدید تضادها و گسست اجتماعی را نیز خاطرنشان می‌سازند (Gargiulo & Benassi, 2000; Zaheer & Bell, 2005). همچنین، بیشتر این مطالعات در بستر سکولار و غربی صورت گرفته‌اند و کم‌تر به تأثیرات زمینه‌های فرهنگی و دینی بر معنای حفره‌های ساختاری توجه شده است (Ahuja, 2000; Xiao & Tsui, 2007; Smilde, 2005).

در دو دهه اخیر، رسانه‌های دینی دیجیتال نقش بسزایی در بازآفرینی هویت‌های دینی ایفا نموده‌اند و با ظهور شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام، تعاملات دینی وارد عرصه‌ای نوین شده‌اند که کنشگران جدیدی را به حوزه تولید معنا و قدرت وارد کرده است (Alimardani & Hashemi, 2020; Campbell, 2018). اما به‌رغم گرایش پژوهش‌ها به بررسی محتوا و روان‌شناسی مخاطب، ناکافی بودن چهارچوب‌های بومی و جامع برای تحلیل شبکه‌های قدرت دینی-رسانه‌ای به‌ویژه در ایران و غرب آسیا، همچنان به قوت خود باقی است (Boroumand, 2023; Gurses et al., 2023).

در این زمینه، مقاله حاضر نوآوری نظری عمده‌ای را با معرفی «تحلیل شبکه اسلامی» ارائه می‌دهد؛ رویکردی که نظریات کلاسیک شبکه و حفره‌ها را با مفاهیم قرآنی و ارزش‌های اسلامی تلفیق و بازتعریف می‌کند. این چهارچوب راهگشای ارتقای روش‌شناسی مطالعات دینی و رسانه‌ای و تسهیل بازاندیشی‌های نظری در تولید دانش‌های بومی و متناسب با فرهنگ اسلامی است.

از نظر روش‌شناسی نیز، ترکیب روش‌های کیفی و کمی در تحلیل شبکه‌های اجتماعی دینی امکان تلفیق بار معنایی کدگذاری‌ها، تحلیل تماتیک و مدل‌سازی شبکه‌های معنایی را فراهم ساخته است که شناخت دقیق‌تری از لایه‌های پنهان قدرت، تعاملات و ساختارهای نمادین در شبکه‌های دینی ارائه می‌نماید (Braun & Clarke, 2006; Crossley et al., 2015; Leifeld, 2017).

بنابراین، این پژوهش ضمن نقد دستاوردهای نظری و تجربی پیشین و شناسایی خلأهای معنادار در مطالعات قبلی، چهارچوبی بومی و نوین ارائه می‌کند که به‌طور

1. Structural holes and good ideas

نظام‌مند رابطه دین، قدرت و رسانه در شبکه‌های اجتماعی دینی-فرهنگی در ایران را مطالعه می‌کند. این رویکرد تلفیقی و چندوجهی، گامی اساسی در ارتقای کیفی مطالعات اجتماعی-دینی و رسانه‌ای به شمار می‌رود که ضامن فهم بهتر و مدیریت مؤثر پویایی‌های شبکه‌های دینی در عصر دیجیتال خواهد بود.

در یک نگاه کلی نیز، چهارچوب تحلیل شبکه اسلامی، استمرار سنت پژوهشی موجود نیست، بلکه طرح یک «پارادایم کاملاً نوین»^۱ است. ظرفیت مقاله حاضر در این است که توانایی این را دارد که زمینه‌ساز یک حوزه فرعی نوین در تقاطع «مطالعات شبکه»، «مطالعات دینی» و «مطالعات فرهنگی-بومی» باشد.

همچنین نوآوری اساسی مقاله حاضر در این است که برای اولین بار، از سطح کاربرد یک روش «فراتر رفته و به «بازتعریف هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی» مفاهیم شبکه می‌پردازد.

۲. مبانی نظری پژوهش

۲-۱. مبانی تحلیل شبکه اسلامی

تحلیل شبکه اجتماعی (SNA) ابزار قدرتمندی برای بررسی ساختارهای رابطه‌ای در حوزه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی فراهم کرده است (Borgatti et al., 2009). با این حال، کاربرد مستقیم نظریه‌های دارای خاستگاه غربی، به‌ویژه «نظریه حفره‌های ساختاری» برت (Burt, 1992)، در بافت‌های دینی مانند جوامع اسلامی، محدودیت‌های معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی مهمی را آشکار می‌سازد. چهارچوب برت که استدلال می‌کند کنشگران پل‌زننده بین خوشه‌های جداافتاده شبکه از طریق کنترل اطلاعات و میانجی‌گری به مزیت راهبردی دست می‌یابند، ریشه در پارادایم عقلانیت ابزاری دارد که به نفع فردی اولویت می‌دهد (Burt, 2004).

از سویی اگرچه نظریه حفره‌های ساختاری برت در محیط‌های سازمانی و اقتصادی کارگر بوده است، کاربرد آن در شبکه‌های دینی سه محدودیت بنیادین را آشکار می‌کند:

اول، «هستی‌شناسی فردگرایانه» آن در تضاد با اخلاق جمع‌گرایانه جوامع اسلامی قرار دارد، جایی که رفاه جمعی (مصلحت) اغلب بر مزیت فردی اولویت دارد (Burt, 1992; Kadushin, 2012)؛ دوم، «زیست‌شناسی ارزش‌خنی» آن چگونگی شکل‌دهی

فضیلت‌های اسلامی مانند؛ امانت و عدل به اخلاقیات و عمل «میانجی‌گری» را نادیده می‌گیرد (Xiao & Tsui, 2007)؛ سوم، مفهوم‌پردازی حفره‌های ساختاری به‌عنوان فرصت، توانایی شرح ظرفیت آن‌ها به‌عنوان تهدیدی برای انسجام دینی و یکپارچگی هویتی در بافت‌هایی که وحدت یک ضرورت کلامی است را ندارد.

این محدودیت‌ها، نیاز به یک الگوی نظری حساس به زمینه را ضروری می‌سازد که هم هستی‌شناسی اسلامی را به رسمیت بشناسد و هم این‌که ابزارهای تحلیلی قوی برای مطالعه پویایی‌های شبکه در جوامع مسلمان را فراهم آورد. چهارچوب تحلیل شبکه اسلامی بر سه پایه اساسی استوار است که به‌طور نظام‌مند به محدودیت‌های تحلیل شبکه اجتماعی رایج می‌پردازد:

۲-۱-۱. تغییر هستی‌شناختی؛ از نفع فردی به خیر جمعی

تحلیل شبکه اسلامی موقعیت‌های شبکه‌ای را نه به‌عنوان فرصت‌هایی برای مزیت فردی، بلکه به‌عنوان ظرفیت مشارکت در رفاه جمعی بازتعریف می‌کند. بنابراین، یک میانجی در یک حفره ساختاری نه به‌عنوان یک کارآفرین خودمحور، بلکه به‌عنوان یک «میانجی» (میانجی عادل) یا «مصلح» (آشتی‌دهنده) بازتعریف می‌شود که نقش او تقویت پیوندها برای منافع امت است. این دگرگونی هم‌سو با اصول قرآنی بر انسجام اجتماعی تأکید دارد: «و همگی به ریسمان خدا [قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام)] چنگ زنید و پراکنده و گروه گروه نشوید» (آل عمران: ۱۰۳).^۱

۲-۱-۲. یکپارچه‌سازی ارزش‌شناختی؛ فضایل اسلامی در پویایی شبکه

تحلیل شبکه اسلامی، ارزش‌های بنیادین اسلامی را در پویایی تحلیل شبکه ادغام می‌کند، ازجمله:

امانت: در چهارچوب تحلیل شبکه اسلامی، میانجی‌گری تنها زمانی مشروعیت می‌یابد که با بالاترین درجه امانت‌داری صورت پذیرد. مفهوم امانت به‌عنوان اساس مشروعیت نهادها و کنشگران دینی در عصر دیجیتال برجسته شده است (Graf, 2017). عدل: مدیریت جریان اطلاعات و منابع باید به‌صورت عادلانه باشد و از جانب‌داری یا طرد پرهیز شود. براساس مطالعات جوامع مسلمان، یکی از دغدغه‌های کلیدی در شبکه‌های دینی، عادلانه بودن توزیع فرصت‌ها و منابع است (Whyte, 2022).

۱. ترجمه تمامی واژه‌ها و آیات به کار رفته از قرآن کریم در این مقاله، براساس ترجمه شیخ حسین انصاریان است.

نیت: قصد کنشگر باید هم‌سو با طلب رضایت الهی باشد، نه کسب سود شخصی. زمانی که انگیزه‌ها از «رضایت الهی» به «نفع شخصی» تغییر یابد، ماهیت کنش شبکه‌ای دگرگون می‌گردد (Al-Rasheed, 2018). این فضایل، چشم‌انداز اخلاقی موقعیتیابی در شبکه را دگرگون می‌نماید و در صورت تضعیف این ارزش‌ها، امکان مسئله‌دار شدن برخی موقعیت‌های راهبردی از نظر مزیت، در دیدگاه دینی وجود دارد.

۲-۱-۳. بازاندیشی در مفهوم «حفره‌های ساختاری» در بستر تحلیل شبکه اسلامی

گاه به اشتباه یا بدون ملاحظه دقیق، در محافل علمی مرتبط با تحلیل شبکه‌های اجتماعی، اصطلاح «شکاف»^۱های ساختاری مترادف با «حفره‌های ساختاری» در نظریه برت به کار می‌رود. این موضوع، در بستر پژوهش حاضر، به کنکاش عمیق‌تر در معادل و مترادف‌های واژه «شکاف» در قرآن کریم منجر شد تا به نوعی غنای معنایی و تحلیلی «رهیافت اسلامی در تحلیل شبکه» آشکار گردد.

قرآن کریم، گستره وسیعی از واژگان را برای بیان مفاهیم مرتبط با «شکاف»، به کار می‌گیرد؛ واژگانی نظیر: «فَطَّرَ» (فاطر: ۱، در معنای خلقت و آفرینش)، «فَلَقَ» (انعام: ۹۵؛ فلق: ۱، به معنای پدیدار گشتن نور صبح)، «شَقَّ» و «شَقَّ» (قمر: ۱؛ انشقاق: ۱؛ نحل: ۷؛ عبس: ۲۶؛ نساء: ۳۵؛ توبه: ۴۹؛ بقره: ۷۴ و ۱۳۷؛ حاقه: ۱۶؛ انفال: ۱۳؛ فرقان: ۲۵، دلالت بر شکافتن، جدایی، مسافت، مشقت، مخالفت و دشمنی)، «فَتَّقَ» (انبیاء: ۳۰، در معنای شکافتن دو چیز متصل به هم)، «صَدَّعَ» (طارق: ۱۲، به معنای شکاف طبیعی در زمین برای روییدن گیاهان)، «فَجَّ» (حج: ۲۷؛ نوح: ۲۰؛ انبیاء: ۳۱، به معنای راه‌های وسیع)، «فَرَّجَ» (ق: ۶، در معنای خلل و ناموزونی) و «خَرَّقَ» (انعام: ۱۰۰؛ اسراء: ۳۷؛ کهف: ۷۱، به معنای شکافتن، عبور دادن با قدرت، سوراخ کردن، ساختن و اعمال نادرست و گمراه‌کننده) هریک دارای ظرایف معنایی و کاربردی منحصر به فردی هستند. با این حال، در راستای محدودیت‌های مقاله حاضر، تنها به بررسی دو معادل محوری از مفهوم «شکاف» در آیات قرآن کریم، یعنی «فَجَّ» و «شَقَّ، شِقَّ»، بسنده می‌شود.

«فَجَّ»: این واژه (به فتح فاء و تشدید جیم)، در لغت به معنای شکاف میان دو کوه و مجازاً به معنای راه وسیع به کار می‌رود که جمع آن «فجاج» (به کسر فاء) است (الراغب الأصفهانی، ۱۴۰۴: ۶۲۵). این مفهوم در سوره‌های (نوح: ۲۰)، (حج: ۲۷) و (انبیاء: ۳۱) بازتاب یافته است. از این منظر، «فَجَّ» بیانگر گشایش وسعت و امکان عبور است که می‌تواند دلالت بر ظرفیت‌های مثبت و سازنده در ساختار شبکه داشته باشد.

«شَقَّ»: این واژه (به فتح شین و تشدید قاف) به معنای شکاف و شکافتن است (الراغب الأصفهانی، ۱۴۰۴: ۴۵۹). یکی از مشتقات مهم آن، «شِقَاق» (به کسر شین) است که در قرآن کریم به معنی دشمنی و جدایی به کار رفته است. شرتونی، زبان‌شناس شهیر عرب، «شِقَاق» را به حالتی تعبیر می‌کند که «هر یک [دو طرف] در شقی غیر از شق همتایش باشد» (شرتونی، ۱۴۱۶: ۸۳). این واژه در سوره‌های (بقره: ۱۳۷)، (نساء: ۳۵) و (انفال: ۱۳) قابل مشاهده است. بنابراین، «شَقَّ» و مشتقات آن در آیات فوق بر مفاهیم جدایی، ستیزه، دشمنی و مخالفت دلالت دارند. بنابراین در یک نگاه کلی، با توجه به تعدد معانی واژه «شکاف» در قرآن کریم، می‌توان یک تقسیم‌بندی دوگانه از شکاف‌ها ارائه داد که مبنای تحلیل در «رهیافت اسلامی تحلیل شبکه» قرار می‌گیرد: (۱) «شکاف‌های کارساز»^۱: این دسته از شکاف‌ها (همچون مفاهیم؛ «فَلَقَّ»، «فَطَّرَ»، «فَجَّ»، «صَدَّعَ» و «شَقَّ» در معنای شکاف و شکافتن) به مثابه فرصت‌هایی برای دستیابی به نوآوری، منابع و اطلاعات متنوع و نوین عمل می‌کنند. این شکاف‌ها از طریق پل زدن میان گره‌های مختلف شبکه (درون یا بیرون) به غنای ساختار شبکه کمک می‌کنند و می‌توان آن‌ها را «راه‌هایی برای گسترش شبکه» تلقی کرد. به تعبیری، استقبال از بروز چنین شکاف‌هایی (در قالب انتقاد، پرسش، ابتکار و نوآوری از سوی اعضای شبکه) می‌تواند به پویایی و گسترش شبکه منجر شود؛ (۲) «شکاف‌های مسئله‌ساز»^۲: این نوع شکاف‌ها (همچون مفاهیم «شَقَّ» در معنای مشقت و سختی، جدایی، مسافت، مخالفت و دشمنی، «فَتَّقَ» و «فَرَجَّ» در معنای خلل و ناموزونی) به عنوان تهدید تلقی می‌گردند. درواقع بروز این نوع شکاف‌ها، نشان‌دهنده کمبود، مسئله و بحران برای موجودیت شبکه و اعضای آن است. در این معنا، شکاف در جدایی، دشمنی، آسیب و مخالفت به ساختار شبکه و روابط اعضای آن بروز می‌یابد.

از سویی مفهوم «حُفْرَة» در آیات قرآن کریم، (به معنای گودال یا پرتگاه) تنها یک بار در آیه ۱۰۳ سوره آل عمران ذکر شده است: «و همگی به ریسمان خدا [قرآن و

1. Resolutive Gaps

2. Problematic Gaps

اهل بیت (علیهم السلام) [چنگ زنید و پراکنده و گروه گروه نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید آن گاه که] [پیش از بعثت پیامبر و نزول قرآن] با یکدیگر دشمن بودید، پس میان دل‌های شما پیوند و الفت برقرار کرد، در نتیجه به رحمت و لطف او با هم برادر شدید و بر لب گودالی از آتش بودید، پس شما را از آن نجات داد؛ خدا این گونه، نشانه‌های [قدرت، لطف و رحمت] خود را برای شما روشن می‌سازد تا هدایت شوید». بدین ترتیب، از نگاه قرآن کریم، «حفره‌ها» نه دارای مزیت رقابتی، بلکه پرتگاه و گودالی از آتش هستند که در نتیجه چنددستگی و عدم وحدت (ناشی از شکاف‌های مسئله‌ساز) به وجود می‌آیند. به‌طور کلی این تحلیل نشان می‌دهد که پیش از بروز «حفره‌ها»، نوعی از «شکاف‌های مسئله‌ساز» در شبکه وجود دارند که در نتیجه غفلت و عدم مدیریت صحیح، عمق یافته و به «حفره» تبدیل می‌گردند. همچنین این تحلیل به نوآوری نظری محوری در تحلیل شبکه اسلامی منجر می‌شود: تمایز بین «شکاف‌های کارساز» (فرصت‌هایی برای اتصال سودمند) و «شکاف‌های مسئله‌ساز» (تهدیدکننده انسجام شبکه). در حالی که شکاف‌های کارساز تقریباً همان فرصت‌های راهبردی برت هستند، شکاف‌های مسئله‌ساز نشان‌دهنده دسته متمایزی هستند که در آن میانجی‌گری از نظر دینی و اجتماعی زبان‌بار می‌شود (جدول ۱).

جدول ۱: مفهوم‌پردازی قرآنی شکاف‌های شبکه‌ای (محقق یافته)

مفهوم قرآنی	معنای لغوی	تفسیر شبکه‌ای	نوع
فَجّ	راه‌های وسیع بین کوه‌ها	فرصت‌هایی برای اتصال و جریان منابع	شکاف کارساز (Resolutive Gap)
شِقَاق	شکاف‌های عمیق نشان‌دهنده تفرقه	منابع تعارض و گسست	شکاف مسئله‌ساز (Problematic Gap)
حُفْرَة	پرتگاه یا گودال آتش	تهدید وجودی برای بقای شبکه	حفره ساختاری (Structural Hole)

در نهایت تحلیل شبکه اسلامی پدیدآورنده یک چرخش پارادایمی مهمی است که به دنبال انطباق نظریه‌های غربی نیست و با توسعه مفاهیم شبکه‌ای به صورت زیست‌بنیاد از معرفت‌شناسی اسلامی، یک چهارچوب نیرومند برای تحلیل تعامل پیچیده قدرت، هویت و اطلاعات در جوامع مسلمان فراهم می‌آورد. این رویکرد نه تنها دقت تحلیلی بالاتری در بافت‌های اسلامی ارائه می‌دهد، بلکه با نشان دادن چگونگی

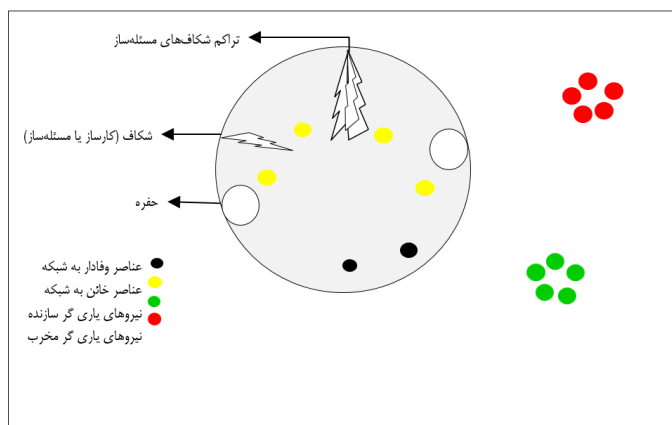
تولید پارادایم‌های نظری متمایز توسط جهان‌بینی‌های فرهنگی و دینی، به طرح گسترده‌تر «استعمارزدایی از نظریه اجتماعی» کمک می‌کند (جدول ۲).

جدول ۲: مقایسه چهارچوب تحلیل شبکه اسلامی با نظریه حفره‌های ساختاری برت

بُعد	نظریه برت	تحلیل شبکه اسلامی
اصل محوری	مزیت فردی از طریق میانجی‌گری	منفعت جمعی از طریق میانجی‌گری عادلانه
نگرش به حفره‌ها	فرصت‌های راهبردی	تهدیدی بر فروپاشی شبکه
نقش میانجی	کارآفرین	میانجی‌گری عادلانه
هدف اولیه	کنترل اطلاعات و نوآوری	انسجام اجتماعی و حکمرانی اخلاقی
چهارچوب اخلاقی	ارزش-خنثی	ریشه در فضایل اسلامی

۲-۲. مدل نظری پژوهش

با اتکا بر چهارچوب نظری «تحلیل شبکه اسلامی»، مدل نظری این پژوهش در نمودار (شکل ۱) ترسیم شده است. این مدل، پویایی‌های درون‌شبکه‌ای و برون‌شبکه‌ای را در یک چهارچوب نظام‌مند و قابل‌سنجش می‌کند. الگویی که قابلیت کاربرد و بحث در زمینه تحلیل شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و دینی را نیز دارا بوده و امکان تعمیم مفهومی و روشی را به سایر حوزه‌های مرتبط فراهم می‌آورد.

شکل ۱: مدل نظری تحلیل شبکه اسلامی: پویایی شکاف‌ها، کنشگران و منابع

در شکل (۱)، اجزای متنوع شبکه از طریق رنگ‌های متمایز به‌طور دیداری نمایش داده شده‌اند تا سطوح و کارکردهای متفاوت هر جزء در ساختار کلی شبکه مشخص گردد. ساختار شبکه شامل شکاف‌ها (اعم از کارساز و مسئله‌ساز)، حفره‌های ساختاری و نیز عناصر وفادار و خائن به شبکه است. در عرصه بیرونی شبکه نیز عناصر یاریگر سازنده و مخرب حضور دارند. پویایی روابط میان عناصر داخلی و خارجی، به‌ویژه در زمان بروز شکاف‌ها، نقش تعیین‌کننده‌ای در فرایند تحول شبکه ایفا می‌نماید و کیفیت اطلاعات و منابع انتقالی-خواه سازنده یا مخرب- در تقویت یا تضعیف شبکه مؤثر است. عناصر خائن، که تهدیدی برای بقا و انسجام شبکه به شمار می‌آیند، آن‌ها معمولاً در نزدیکی شکاف‌های مسئله‌ساز قرار دارند و با حمایت عناصر یاریگر مخرب، جریان منابع منفی را به درون شبکه هدایت نموده و بحران‌ها و فروپاشی احتمالی را تشدید می‌کنند. در مقابل، عناصر وفادار در شرایط بحرانی با ممانعت از گسترش شکاف‌ها، توان بازسازی و احیای شبکه را دارند و از طریق حمایت عناصر سازنده و جذب منابع مثبت، بازسازی ساختار شبکه را ممکن می‌سازند.

یکی از نکات کلیدی، اهمیت شکاف‌های مسئله‌ساز است که غفلت از آن‌ها سبب تراکم این نوع شکاف‌ها و تشدید بحران‌ها می‌شود؛ چراکه تراکم شکاف‌ها شبکه را به آستانه فروپاشی نزدیک می‌سازد. از این‌رو، پایداری یا فروپاشی شبکه به سه عامل بنیادین بستگی دارد: فاصله یا نزدیکی عناصر آسیب‌زا به شکاف‌ها، الگوی ارتباط میان عناصر درون و بیرون از شبکه و میزان تراکم و مدیریت شکاف‌ها.

بدین ترتیب برخلاف رویکرد نظریه برت که حفره‌های ساختاری را عمدتاً مزیت‌آفرین تلقی می‌کند، در این چهارچوب تحلیلی حفره‌ها تهدیدی برای موجودیت شبکه به شمار می‌آیند. اگرچه هر شبکه ممکن است در معرض شکاف‌ها و عناصر یاریگر مختلف قرار گیرد؛ اما سرنوشت آن وابسته به چگونگی مدیریت این عوامل و ماهیت مواجهه با آن‌ها است. از سویی شکاف‌های کارساز در این الگو فرصتی برای جذب نوآوری و منابع جهت تقویت و تحکیم شبکه‌اند که به پیشگیری از بروز حفره‌ها کمک می‌نمایند. این رویکرد بر پویایی ساختاری، تدبیر هوشمندانه و انعطاف‌پذیری در مدیریت شبکه تأکید دارد تا از ظرفیت‌های بالقوه در بقا و حفظ انسجام شبکه بهره‌برداری شود.

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش این پژوهش بر «رویکرد کیفی و ترکیبی»^۱ استوار است و با تکیه بر نظریه حفره‌های ساختاری رونالد برت (Burt, 1992, 2004)، به تحلیل ساختارهای قدرت در برنامه تلویزیونی «حسینیۀ معلی» و بازنمایی آن در سکوی اینستاگرام می‌پردازد. چهارچوب نظری مورد استفاده فراتر از تحلیل‌های محتوایی رایج است و تمرکز آن بر تشخیص شکاف‌های ساختاری و نقش میانجی گران در شبکه‌های دینی-رسانه‌ای است و شبکه‌ها را به صورت چندلایه و پویا در بازتولید و توزیع قدرت مطالعه می‌کند. کانون اصلی تحلیل، میانجیگرهایی هستند که با دسترسی به منابع اطلاعاتی ناهمگون و توان اثرگذاری، جریان‌های گفتمانی مسلط را مدیریت می‌کنند. روش اصلی پژوهش، «تحلیل شبکه‌های اجتماعی کیفی»^۲ است؛ رویکردی میان‌رشته‌ای که ساختار، روابط و تعاملات میان افراد یا نهادها را در قالب شبکه‌های اجتماعی مطالعه می‌کند. برخلاف تحلیل‌های کمی که بر شاخص‌ها و معیارهای عددی متمرکزند، تحلیل کیفی بر درک عمیق و تفسیری معانی، باورها و پویایی‌های تعامل شبکه‌ای تمرکز دارد و از طریق مصاحبه‌های عمیق، مشاهده مشارکتی و تحلیل محتوا، فرایندها و ساختارهای نمادین شبکه‌ها را کشف می‌نماید (Crossley et al., 2015; Leifeld, 2017). این روش قابلیت تحلیل پیچیدگی‌های اجتماعی، فرهنگی و معنایی روابط ویژه جوامع دینی و محیط‌های حساس ارزشی را دارد (Schensul & LeCompte, 2012). جامعه آماری این پژوهش برنامه تلویزیونی «حسینیۀ معلی» است و نمونه‌گیری شامل فصل هفتم این برنامه از طریق نشانی رسمی برنامه در اینستاگرام (@moallatv3) است که مجموعاً ۱۹۴ واحد تحلیلی (فرسته) و (۱۵ قسمت) را تشکیل می‌دهد. نمونه‌گیری به صورت «هدفمند»^۳ انجام شده است تا با تمرکز بر فصل دارای تنوع موضوعات و بازخوردهای اجتماعی، تحلیل جامع و غنی فراهم گردد. داده‌ها به صورت متنی و تصویری از آرشیو رسمی اینستاگرام برنامه و شامل ویدئوها، متون فرسته‌ها و عناصر دیداری گردآوری شده است که به صورت فایل‌های متنی طبقه‌بندی و برای کدگذاری معنایی دقیق آماده شده‌اند. فرایند تحلیل داده‌ها در چهار مرحله صورت پذیرفته است: ابتدا کدگذاری باز و «تحلیل تماتیک»^۴ برای استخراج الگوها و مضامین اولیه؛ سپس کدگذاری محوری و

1. Mixed Qualitative Approach
2. Qualitative Social Network Analysis - QSNA
3. Purposive Sampling
4. Thematic Analysis

ساختاردهی تم‌ها برای سازمان‌دهی مفاهیم؛ مرحله سوم مدل‌سازی شبکه‌های معنایی براساس کدها و شناسایی شکاف‌های ساختاری و نقش میانجی گران و در نهایت با توجه به زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی-دینی و با تمرکز بر پیامدهای شکاف‌های ساختاری بر انسجام و مشروعیت، تفسیر انتقادی و «تحلیل محتوای نهفته»^۱ از داده‌ها انجام گرفت (Braun & Clarke, 2006; Graneheim & Lundman, 2004).

برای حفظ اعتبار و روایی، از «مثلث‌سازی داده‌ها»^۲ و منابع مختلف داده‌ای مانند متن ویدئو، هشتک‌ها و «فرا داده»^۳ های تعاملی (شامل نظرات کاربران، میزان پسندها، اشتراک‌گذاری فرسته‌ها و هشتک‌ها) بهره گرفته شده است. همچنین تحلیل تارسیدن به اشباع نظری ادامه یافته و بخشی از تحلیل‌ها توسط متخصصان مورد بازبینی مستقل صورت گرفته است. همچنین تمام مراحل پژوهش مستندسازی شده‌اند که این امر امکان بازتولید پژوهش را فراهم می‌آورد. نیز با توجه به اخلاق پژوهش، مالکیت معنوی و رعایت حقوق نشر در تمام مراحل گردآوری و تحلیل داده‌ها تضمین شده است، به‌گونه‌ای که حقوق کاربران و تولیدکنندگان محتوا حفظ شده و از داده‌های عمومی اینستاگرام، با رعایت موازین اخلاقی و قانونی استفاده شده است.

۴. یافته‌های پژوهش

در این بخش، با استناد به یافته‌های پژوهش و چهارچوب مدل نظری «تحلیل شبکه اسلامی»، پاسخ‌هایی نظام‌مند به پرسش‌های پژوهش خواهیم داد. این پاسخ‌ها بازتاب‌دهنده چگونگی شکل‌گیری شکاف‌ها و حفره‌های ساختاری، نقش میانجی گران در مدیریت شبکه، تأثیر گفتمان‌ها بر انسجام و پیامدهای ساختاری-سیاسی شبکه دینی «حسینیۀ معلی» در بستر فضای مجازی هستند.

۴-۱. پاسخ به پرسش ۱: ساختار شبکه، کنشگران کلیدی و الگوی شکاف‌ها

ساختار شبکه کنشگران در برنامه «حسینیۀ معلی» چگونه است و کنشگران کلیدی و میانجی با چه نقش‌ها و راهبردهایی، شکاف‌های کارساز و مسئله‌ساز را در این شبکه مدیریت و شکل می‌دهند؟ این شکاف‌ها چه تأثیرات ساختاری بر الگوهای جریان اطلاعات، کنترل منابع و توزیع قدرت نمادین در شبکه برجا می‌گذارند؟

1. Latent Content Analysis
2. Data Triangulation
3. Metadata

۴-۱-۱. تفسیر انتقادی و شبکه‌های معنایی

یافته‌ها نشان می‌دهند که شکاف‌های ساختاری به دو گروه «کارساز» و «مسئله‌ساز» تقسیم می‌گردند که تراکم نوع مسئله‌ساز آن‌ها در قالب مرزبندی‌های عقیدتی و فرقه‌ای، به‌ویژه میان جریان‌های تشیع و اهل سنت، موجب گسست‌های اجتماعی و پدید آمدن حفره‌های ساختاری تهدیدکننده موجودیت شبکه می‌شوند. این شکاف‌های مسئله‌ساز جریان آزاد اطلاعات را دچار اختلال نموده، منابع اطلاعاتی و قدرت نمادین را در دست کنشگران کلیدی خاص متمرکز می‌سازند؛ به‌نحوی که الگوهای میانجی‌گری یا تقابل شکل می‌گیرند (مدل نظری شکل ۱). از منظر تحلیل شبکه اسلامی، حفره‌ها به‌عنوان نقاط بحرانی شبکه، نه به‌عنوان فرصت بلکه تهدیدی جدی برای پایداری حلقه‌های قدرت و مشروعیت داخلی به شمار می‌آیند که در صورت بروز، منجر به فروپاشی شبکه خواهند شد.

میانجی‌گران شبکه، شامل روحانیون برجسته، مداحان جوان و بین‌المللی و فعالان فرهنگی مهدوی، با بهره‌گیری از دسترسی به منابع متنوع فرهنگی-معنایی و توانایی پل‌زدن بین نسل‌ها و جریان‌های گفتمانی، نقش حیاتی در مدیریت هوشمند شکاف‌ها ایفا می‌کنند. این میانجی‌گران از طریق تسهیل جریان‌های اطلاعاتی میان بخش‌های مجزای شبکه و کاهش تنش‌های فرقه‌ای، انسجام شبکه را استحکام می‌بخشند. علاوه بر این، میانجی‌گران محلی در حوزه‌های فرهنگ و رسانه، ضمن ایجاد و تحکیم پیوندهای میان اجزای فرهنگی قومی و چهارچوب‌های ملی-دینی، نقش بسزایی به‌عنوان عاملان در ارتقای مشارکت اجتماعی و تسهیل فرایند هم‌گرایی فرهنگی ایفا می‌نمایند (مدل نظری شکل ۱).

تحلیل تم‌های ۱ و ۴ بیانگر آن است که بازتولید هویت شیعی-سیاسی و «هویت دوگانه ایرانی-شیعی» از طریق گفتمان رسانه‌ای، موجب انسجام درون‌گروهی و تثبیت گفتمان‌های مسلط می‌شود. این گفتمان‌ها در برابر گفتمان‌های رقیب (سکولار) مقاومت نموده و شبکه را به‌سوی پایداری سوق می‌دهند. با این حال، رویکردهای بسته یا افراطی در این تم‌ها می‌تواند «شکاف‌های مسئله‌ساز» را تولید، تعمیق نموده و انسجام شبکه را به خطر اندازد و در نهایت هویت دینی-ملی را تضعیف کند.

تم‌های ۵ و ۷ به‌طور مشخص بیانگر سازوکارهای مشروعیت‌بخشی به‌واسطه بازنمایی فرهنگ شهادت، گفتمان انقلاب اسلامی و بازسازی آرمان مهدویت هستند. این سازوکارها با محور قراردادن «محبت اعتدالی» نسبت به اهل‌بیت (به‌ویژه امام علی^(ع)) و بازتعریف هم‌زمان ولایت و نبوت، تعادل سیاسی-مذهبی شبکه را حفظ

می‌نمایند. چنین رویکردی، علاوه بر نهادهای سازی معانی مشروعیت، ظرفیت کاهش تنش‌های فرقه‌ای و حفظ انسجام در سطح شبکه را ارتقا می‌دهد.

تم‌های ۲ و ۳ بیانگر آن است که رسانه به‌عنوان عرصه‌ای برای نوسازی آیین‌های مذهبی و رسانه‌ای سازی مذهب، با استفاده از زیبایی‌شناسی دیداری، حضور کودکان و بهره‌گیری خلاقانه از هنر دیجیتال، به تقویت انسجام و پدید آوردن شکاف‌های کارساز (پرسشگری، انتقاد، ابداع) کمک می‌نماید. هم‌زمان وجود عناصر خائن و نیروهای یاریگر مخرب (شکل ۱) نشان می‌دهد که تهدیدهایی نیز برای انسجام شبکه متصور است و مدیریت فعال این نیروها برای حفظ پایداری شبکه حیاتی است.

۴-۲. پاسخ به پرسش ۲: فرایندهای گفتمانی و تولید مشروعیت

گفتمان‌های مسلط در برنامه «حسینیة معلی» از طریق چه سازوکارهای معنابخشی به تولید و تثبیت مشروعیت سیاسی-مذهبی می‌پردازند و این فرایندها چه تأثیری بر انسجام درون‌گروهی و تعامل با گفتمان‌های رقیب دارند؟

۴-۲-۱. تشریح تم‌های پژوهش در چهارچوب نظری تحلیل شبکه اسلامی

تشریح تم‌های پژوهش (جدول ۱)، در چهارچوب نظری «تحلیل شبکه اسلامی» نشانگر ظرفیت تحلیلی چندلایه و نظام‌مند در بازخوانی گفتمان‌های مذهبی، فرهنگی و سیاسی در رسانه‌های دیجیتال دینی است. تحلیل تماتیک فصل هفتم برنامه «حسینیة معلی» در اینستاگرام امکان بازنمایی ساختاریافته معناهای پنهان، فرایندهای هویت‌سازی شبکه و تعاملات نمادین را فراهم نموده است. تم‌ها فراتر از نقش محتوایی، به‌عنوان عوامل راهبردی مدیریت شکاف‌های کارساز و مسئله‌ساز و تعیین‌کننده انسجام یا تزلزل ساختاری شبکه عمل می‌کنند.

ادغام این تم‌ها در چهارچوب «تحلیل شبکه اسلامی»، فهم چندلایه‌ای از نقش میانجی‌گران و پویای‌های گفتمانی که برای پایداری شبکه ضروری است را ارائه می‌دهد. این چهارچوب، با فراتر رفتن از الگوهای غربی، ظرفیت تحلیل شبکه‌های رسانه‌ای دینی را افزایش می‌دهد. تم‌ها در این نقش، نه‌تنها به‌عنوان بازنمایی محتوایی، بلکه پلی میان دانش تحلیلی و عرصه سیاست‌گذاری عملی هستند و با طراحی راهبردهای مدیریتی، به تحکیم مشروعیت سیاسی-مذهبی و انسجام هویتی کمک

می‌کنند. این رویکرد، چشم‌اندازی نوین در تحلیل رسانه‌های دینی گشوده و نیز بستری برای ثبات فرهنگی-اجتماعی جوامع اسلامی در عصر دیجیتال فراهم می‌سازد.

تم شماره ۱: ساخت هویت مذهبی-سیاسی از طریق رسانه: شبکه گفتمانی برنامه، از طریق برقراری پیوندهای محکم با اشعار مدح اهل بیت (علیهم‌السلام)، بهره‌گیری هدفمند از حضور مداحان جوان و بین‌المللی و بازنمایی گسترده مداحی کودکان، به فرایند بازتولید و نهادینه‌سازی هویت شیعی-سیاسی در نسل‌های مختلف جامعه می‌پردازد. این فرایند جامع‌نگر جامعه‌پذیری وفاداری به نظام معنایی تشیع را تقویت نموده و هم‌زمان در مواجهه با گفتمان‌های رقیب (سکولار)، ساختار هژمونی معنایی غالب را تحکیم می‌بخشد (Bourdieu, 1991; Castells, 2009).

نمونه‌هایی شاخص از این بازنمایی شامل دعوت از مداح سرشناس عراقی و اجرای نوای مشهور راهپیمایی اربعین با عنوان « بده بده زحف النشامه بده ثار الامة، بده صوت الکرامه... » با بازدید میلیونی و همچنین مداحی مداح برنامه با مضمون «دنیا اگر علی نداشت، آبرو نداشت...» است که ضمن بهره‌گیری از مؤلفه‌های مردمی و فرهنگی گسترده، نقش فعالی در تقویت پیوندهای هویتی و معنوی میان مخاطبان ایفا می‌کنند.

این رویکرد رسانه‌ای، با تلفیق مؤلفه‌های فرهنگی-مذهبی، هنری و سیاسی، به بازتولید پیوسته گفتمان شیعی سیاسی کمک نموده و به‌عنوان ابزاری تأثیرگذار در تثبیت و گسترش مشروعیت دینی و سیاسی نهادها و نخبگان مرتبط شناخته می‌شود. تم شماره ۲: نوسازی آیین‌های مذهبی برای تثبیت هویت جمعی: تم «جامعه‌پذیری دینی کودکان و نوجوانان» برگرفته از اجرای الگوسازی‌های مذهبی همچون؛ گروه سرود زهرایون با اشعاری نظیر «... دل شده حیران ماه فرومانده در جمال محمد / عرش ندا زد عشق محمد بس است و آل محمد...» و تقلید مداحان جوان از مداحان شاخص و پیشکسوت، نشانگر تلاش برنامه در بازتولید هویت شیعی در زیست‌جهان مردمی است. این فرایند بازتولیدگرایانه، ضمن تقویت پایبندی‌های دینی، بستری مناسب برای انتقال و تثبیت گفتمان رسمی به نسل جوان فراهم می‌آورد (Hoover, 2016; Highfield & Leaver, 2016).

همچنین نمونه‌های دیگری چون؛ سرود کودکان «... یه ابالفضل بگو ببین چه‌ها می‌کنه، کار صد دعا می‌کنه...» و مداحی «منان» کودک چهارساله که بازدید میلیونی و بازخوردهای مثبت کاربران را به دنبال داشته است، مؤید نقش مؤثر این قالب‌های فرهنگی-مذهبی در فرایند شکل‌دهی به هویت دینی و مذهبی نسل آینده هستند.

تم شماره ۳: رسانه‌ای‌سازی مذهب؛ تلفیق آیین و سرگرمی: شواهد نشان می‌دهد که بهره‌گیری هدفمند از زیبایی‌شناسی دیداری، شامل به‌کارگیری رنگ‌های گرم، نمادهای مذهبی همچون تصاویر ضریح و ایجاد فضاهای ویژه، به‌طور مؤثری فاصله میان حوزه‌های مقدس و عرصه‌های سرگرمی را کاهش داده و مذهب را در قالبی روزمره و تجربه‌پذیر برای مخاطبان تبدیل می‌کند. این فرایند، مطابق نظریه مشهور «جامعه‌نمایش»^۱ «دبورد» (۱۹۶۷)، رسانه را به‌عنوان ابزاری برای عادی‌سازی و بازتولید گفتمان‌های رسمی تعریف می‌کند، که با استفاده از نمادهای دیداری، معنا و مشروعیت گزاره‌های دینی را در زیست روزمره تثبیت و تبیین می‌نماید.

این نوع از زیبایی‌شناسی رسانه‌ای، با ترکیب کارکرد نمادین و جذابیت‌های دیداری، به بازنمایی عملی و تجربی مذهب در فضای عمومی کمک می‌کند و امکان نزدیکی و هم‌نشینی میان ساحت‌های معنوی و دنیای روزمره مخاطب را فراهم می‌کند؛ بدین ترتیب رسانه نه‌تنها به‌عنوان بازتولیدکننده مفاهیم دینی، بلکه بستر وقوع تجربه دینی در زیست روزمره شناخته می‌شود.

تم شماره ۴: هویت‌سازی دوگانه؛ ملیت و مذهب: فصل هفتم برنامه به‌طور آشکار و منسجم، کرد و بازنمایی پیوندهای میان نمادهای ملی ازجمله پرچم ایران، سرودهای اقوام مختلف ایرانی و نمایش مشاغل سنتی همچون کوزه‌گری، کلیدسازی و نانوائی و نمادهای مذهبی نظیر ضریح و گنبد را به نمایش می‌گذارد. این تلفیق، ذیل مفهوم «هویت دوگانه ایرانی-شیعی»، ضمن تقویت بنیان‌های اتحاد ملی، تلاش دارد تا اختلافات و تنوعات اجتماعی و قومی موجود را از طریق بازنمایی اجماع و اتحاد مردمی، به‌ویژه در سایه حضور گسترده مخاطبان، به‌نحوی ناپیدا و همگون سازد. چنین سازوکاری، به بازتولید گفتمان هژمونی فرهنگی-سیاسی کمک نموده و پویایی تعامل ملیت و مذهب را به‌عنوان ابعاد مکمل در شکل‌گیری هویت جمعی ایران به تصویر می‌کشد (Gramsci, 1971; Smith, 2009).

تم شماره ۵: الگوسازی برای تثبیت گفتمان انقلاب اسلامی: تم «شهادت و مقاومت» که بر بنیان ارزش‌های دینی و سیاسی استوار است، نقش محوری در تثبیت قدرت معنوی و مشروعیت‌بخشی به نهاد روحانیت ایفا می‌کند. حضور گسترده و انبوه مخاطبان و برجسته‌سازی حس «مردمی بودن» گفتمان رسمی در رسانه‌های جریان ساز، پیوند میان سیاست و حوزه دینی را بازتولید و تقویت نموده و در تکمیل ساختار

هژمونیک جمهوری اسلامی مؤثر است (Barthes, 1957; Castells, 2009). نمونه‌های شاخصی از این بازنمایی‌ها عبارت‌اند از: سخنان روحانی برنامه درباره امام خمینی^(ره) ویدئویی از دیدار خانواده آفریقایی مسلمان با رهبر انقلاب، سرودخوانی کودکان با تم دهه فجر و پوشش آنان به شکل تظاهرکنندگان دوره‌های پیش از انقلاب اسلامی و نمایش ویدئو مداحی یکی از مداحان برنامه در خلال جنگ تحمیلی ۸ ساله، در سن کودکی با مضمون «حسین حسین می‌گیم، میریم کربلا...» که همه این نمونه‌ها، به‌عنوان مؤلفه‌های سیاسی- فرهنگی، پیوند الهام‌بخش و معنوی مقاومت را در فضای رسانه‌ای مستحکم می‌سازند.

تم شماره ۶: سنت‌سازی به‌مثابه ابزار هویتی: سنت‌سازی به‌مثابه ابزاری هویتی، فرآیندی است که با تأکید بر بازنمایی میراث فرهنگی، بازنمایی آیین‌ها و پوشش متنوع اقوام ایرانی و مشاغل سنتی، نقش کلیدی در حفظ و پاسداشت تنوع قومیتی و شکل‌دهی خوانشی منسجم از هویت سنتی ایرانی-شيعی ایفا می‌کند. این رویکرد، در مواجهه با تحولات پیچیده ناشی از فرایندهای مدرنیته اقتصادی و اجتماعی، انسجام سیاسی و فرهنگی موجود را تثبیت و تقویت می‌کند و به‌گونه‌ای مؤثر، مناسبات فرهنگی و سیاسی جوامع را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Smith, 2009). نمونه‌ای شاخص از این سنت‌سازی، بازنمایی مراسم آیینی یزله و بازنمایی عملی و نمادین فرایند پخت نان است که در قالب نمایش تنور و نانوایی توسط مجری، مداح و نانوا همراه با خوانش اشعاری مرتبط توسط نانوا، به اجرا درمی‌آید. اشعاری همچون: «هر روز بعد وضو و بردن نام مولا، می‌بینم نان بربری‌ام در تنور برشته شده...» این جلوه‌های آیینی به‌طور ملموس و زنده، پیوندی عمیق میان مناسک روزمره، باورهای دینی و هویتی برقرار نموده و مخاطب را در تجربه و درک این سنت‌ها شریک می‌سازد.

تم شماره ۷: بازسازی آرمان مهدویت برای تثبیت مشروعیت سیاسی: بازسازی آرمان مهدویت به‌عنوان ابزاری کلیدی در تثبیت مشروعیت نظام سیاسی کنونی، از طریق بازنمایی اعتقاد به مهدویت، اشعار مرتبط با امام زمان^(عج) و نمادهای فراملی و عدالت‌خواهانه صورت می‌پذیرد؛ این راهبرد با پیوند دادن گفتمان انتظار به سیاست‌های رسمی، زمینه مشروعیت‌بخشی به ساختار سیاسی موجود را فراهم می‌آورد (Sadeghi, 2023). نمونه‌هایی از این بازنمایی‌ها شامل اشعار آیینی نظیر: «شعرخوانی میشه بیای کنارم، ببینم تورو دارم...» در مدح امام زمان^(عج) و شعرخوانی «سلام ای قرار دل ما، سلام ای عزیزدل فاطمه...» و همچنین مولودی‌خوانی‌هایی همچون «باصلح توی سال فرج، چی میشه بیایم با تو حج...» با گویش قمی هستند

که با بهره‌گیری از زبان محلی و ادبیات آیینی، علاوه بر تقویت پیوند معنوی، بازنمایی فرهنگ، -سیاسی، این باور را در جامعه عمق می‌بخشند.

۴-۲-۲. بازخوانی تحلیلی در چهارچوب «تحلیل شبکه اسلامی»

رویکرد «تحلیل شبکه اسلامی» در این پژوهش چهارچوبی نظری و میان‌رشته‌ای است که به مطالعه فرایند شکل‌گیری، تقویت و بازتولید گفتمان‌ها، نمادها و مناسبات قدرت در بستر شبکه‌های اجتماعی-مذهبی می‌پردازد. این چهارچوب، رسانه‌ها را دیگر صرفاً ابزارهای انتقال پیام نمی‌داند، بلکه آن‌ها را به‌مثابه «شبکه‌های معنا ساز» تبیین می‌کند که از طریق پیوند میان مؤلفه‌های دینی، فرهنگی و ملی، هویت‌های جمعی و مشروعیت‌های سیاسی-مذهبی را بازتعریف و تثبیت می‌نمایند. برنامه تلویزیونی «حسینیۀ معلی» که در مناسبت اعیاد شعبانیه پخش شده است، نمونه شاخصی از این پدیده است که با تمرکز بر مناسبت‌های ماه شعبان، کوشش می‌کند ارزش‌های شیعی را بازتاب دهد.

تحلیل محتوای این برنامه در فضای اینستاگرام نشان می‌دهد که پرداخت مستقیم به جایگاه پیامبر اکرم (ص) در ماه شعبان به نحو قابل ملاحظه‌ای محدود است. این محدودیت با تأکید روایات متعدد شیعی بر اهمیت ویژه ماه شعبان و ارتباط آن با سیره پیامبر (ص) در تضاد است. برای نمونه؛ امام جعفر صادق (ع) فرموده‌اند: «شعبان ماه پیامبر خداست؛ آن را با روزه و قرائت قرآن زنده کنید» (الصدوق، ۱۴۰۰: ۱۴۲؛ المجلس، ۱۴۰۳: ۸۰).

علاوه بر این، منابع حدیثی بر ویژگی ذکر و صلوات فراوان به نبی مکرم (ص) در این ماه تأکید کرده‌اند (الکلینی، ۱۴۲۹: ۱۵۹؛ الطوسی، ۱۴۱۱: ۵۸۳). چنین اسناد معتبری بر این امر دلالت دارد که جایگاه پیامبر (ص) عنصر مرکزی مناسک و فرهنگ دینی ماه شعبان است و پاسداشت آن ضرورتی بنیادین در فرایندهای هویتی و دینی شیعی به شمار می‌رود.

از سوی دیگر، مضمون اصلی بازنمایی‌ها در «حسینیۀ معلّی» بر محور امام علی ^(ع) متمرکز شده است؛ عباراتی همچون «علی مولا، علی مولا»، «دنیا اگر علی نداشت، آبرو نداشت» و «إنما هل آتی علی، قسم پهلونا مرتضی علی» به شکل مداوم و برجسته تکرار شده و امام علی ^(ع) را نقطه کانونی هویت شیعی در شبکه مذکور نشان می‌دهد. این امر اگرچه در تقویت انسجام درون‌گروهی اثرگذار است؛ اما از دیدگاه تحلیل شبکه اسلامی، غیاب توجه کافی به جایگاه پیامبر ^(ص) در ماه منسوب به ایشان، می‌تواند

ظرفیت ایجاد هم‌گرایی بین‌مذهبی گسترده‌تر را تضعیف نماید. لازم به ذکر است که این ملاحظات فکری در تعالیم مقام معظم رهبری نیز متبلور شده است. رهبر انقلاب اسلامی به‌طور مداوم بر ضرورت حفظ و تقویت «وحدت امت اسلامی» تأکید نموده و بر اولویت قرار دادن مشترکات دینی میان شیعه و اهل سنت پافشاری کرده‌اند. ایشان تصریح می‌فرمایند:

«... دشمنان اسلام می‌خواهند با ایجاد اختلاف بین شیعه و سنی، امت اسلامی را تضعیف کنند. ما باید با تکیه بر مشترکات دینی، مانند توحید، نبوت، قرآن و قبله واحد، در مقابل این توطئه‌ها بایستیم» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱۳۹۷)

همچنین ایشان وحدت امت اسلامی را متکی بر «تکیه بر مشترکات بیش از اختلافات» دانسته و آن را عامل اساسی حفظ ثبات و انسجام جامعه مسلمانان معرفی می‌نمایند:

«... وحدت به معنای تکیه بر مشترکات است. ما مشترکات زیادی داریم؛ میان مسلمانان، مشترکات بیش از موارد اختلافی است؛ روی مشترکات باید تکیه کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲).

براساس یافته‌های پژوهش، تنها دو مورد صریح با نام پیامبر (ص) در برنامه «حسینیة معلی» مشاهده شده است: یکی به‌صورت اشاره غیرمحموری در پشت صحنه توسط روحانی برنامه و دیگری در قالب اجرای گروه سرود زهرانیون در قسمت نخست. این در حالی است که مدح گسترده از امام علی (ع) در تمام فرسته‌ها به چشم می‌خورد. از منظر تحلیل شبکه اسلامی، چنین رویکردی، ضمن کمک به استحکام محوریت ولایت و بازتولید هویت شیعی-سیاسی، نیازمند همراهی با نقش نمادین نبوت برای جلوگیری از بروز شکاف‌های مسئله‌ساز هویتی و فرقه‌ای است. بدیهی است که تأکید هم‌زمان بر جایگاه نبوت و ولایت، به‌ویژه در گفتمان‌سازی رسانه‌ای، می‌تواند ظرفیت وحدت‌بخشی فراگیر و فرامرزی میان جوامع اسلامی را تقویت نماید و به‌عنوان یک راهبرد برای مدیریت هوشمند شکاف‌های معانی و قدرت در شبکه‌های دینی و فرهنگی ضروری است.

جدول ۳: داده‌های حاصل از یافته‌های پژوهش

شماره تم‌ها	تم کلان (کدگذاری محوری)	تحلیل محتوای نهفته (خلاصه معانی پنهان)	تم‌های فرعی (زیر تم‌ها)	نمونه کدهای اولیه (کدگذاری باز)
۱	ساخت هویت مذهبی- سیاسی از طریق رسانه	وفاداری به گفتمان تشیع، مقابله با گفتمان‌های رقیب، نهادهای سازی هویت شیعی در بین نسل جوان	- استفاده از اشعار مذهبی - جوان گرایی در آیین‌ها - جهانی سازی گفتمان تشیع	مدح اهل بیت ^(ع) ، دعوت مداحان جوان و بین‌المللی
۲	نوسازی آیین‌های مذهبی برای تثبیت هویت جمعی	انتقال آموزه‌ها به نسل نو، جامعه‌پذیری مذهبی کودکان، بازتولید گفتمان تشیع در زندگی روزمره	- الگوسازی مذهبی کودکان - استفاده از هنر برای آموزش - جامعه‌پذیری مذهبی از کودکی	تقلید مداحان، مداحی کودکان، اجرای گروه سرود
۳	رسانه‌ای سازی مذهب؛ تلفیق آیین و سرگرمی	احیای نمادهای تشیع به صورت دیداری، استفاده از زیبایی شناسی، خلق فضای مقدس و جذاب برای مخاطبان	- نمادهای مذهبی بازنمایی شده در تصویر و فضا - روان شناسی رنگ‌ها	نمادهای دینی، رنگ‌های گرم، تصاویر ضریح
۴	هویت سازی دو گانه؛ ملیت و مذهب	تکیه بر اتحاد ملی، به هم پیوستن هویت ایرانی- شیعی، پنهان کردن اختلافات اجتماعی و قومی	- نمایش اتحاد مردمی - تلفیق نمادهای ملی و مذهبی	پرچم ایران، حضور جمعیت انبوه، نمایش اتحاد
۵	الگوسازی برای تثبیت گفتمان انقلاب اسلامی	ترویج فرهنگ مقاومت و شهادت،	- حضور روحانیون	سخنان روحانی برنامه، تأکید بر

شماره تم‌ها	تم کلان (کدگذاری محوری)	تحلیل محتوای نهفته (خلاصه معانی پنهان)	تم‌های فرعی (زیرتم‌ها)	نمونه کدهای اولیه (کدگذاری باز)
		مشروعیت بخشی به نهاد دین و روحانیت، پیوند سیاست و مذهب	- ترویج گفتمان مقاومت - بازنمایی انسجام نهادی و ساختاری	شهادت، تصاویر سیاسی-مذهبی
۶	سنت‌سازی به مثابه ابزار هویتی	تقدیس سنت‌گرایی و ترویج وحدت تنوع‌پذیر، حفظ و بازنمایی ارزش‌های سنتی و قومی در مقابل مدرنیته	- بازنمایی اقتصاد و فرهنگ محلی - نمایش حضور اقوام ایرانی با حفظ وحدت	آیین‌های محلی، مشاغل سنتی، سرودهای اقوام ایرانی
۷	بازسازی آرمان مهدویت برای تثبیت مشروعیت سیاسی	نهادینه‌سازی باور به امام زمان (عج) به عنوان نماد امید و عدالت، توجیه شرایط اجتماعی و سیاسی	- ترویج انتظار فرج - اشعار و سرودهای مهدوی - پیوند آرمان مهدویت با مشروعیت سیاسی	اشعار انتظار، سرودها و نمادهای مهدوی

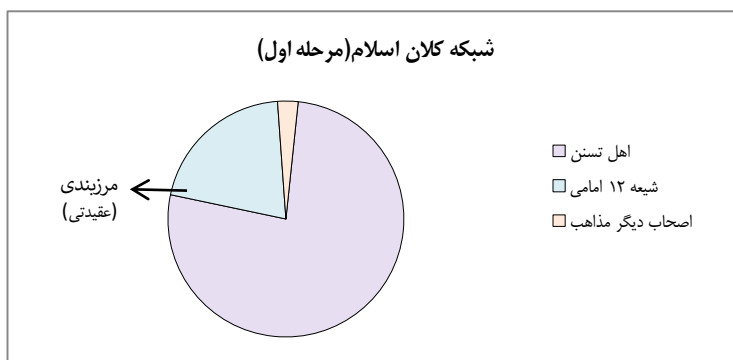
۴-۳. پاسخ به پرسش ۳: الگوی تعامل و پیامدهای راهبردی

چه الگوی تعاملی میان ساختار شکاف‌های شبکه‌ای، فرایندهای معنابخشی و راهبردهای مدیریتی وجود دارد و این تعامل چه پیامدهایی برای پویایی، مقاومت و پایداری شبکه کلان اسلامی در برابر تهدیدهای درونی و بیرونی دارد؟ چه مدلی برای مدیریت هوشمند شکاف‌ها و بهره‌برداری راهبردی از آن‌ها جهت ارتقای انسجام قابل پیشنهاد است؟

کوشش مقاله حاضر این است که یافته‌های مقاله از ارائه یک تحلیل توصیفی فراتر رفته و به ارائه یک مدل مفهومی پویا پرداخته و مستقیماً به این پرسش پاسخ دهد. در ادامه مدل‌های ارائه‌شده در این بخش و (شکل‌های ۲ تا ۵ و به‌ویژه جدول ۲)، به‌روشنی الگوی تعامل بین شکاف‌ها، کنشگران و پیامدهای شبکه (از حالت سالم تا فروپاشی) را ترسیم می‌کنند. این مدل‌ها نشان می‌دهند که چگونه مدیریت هوشمندانه یا غفلت از شکاف‌ها، منجر به «پایداری» یا «فروپاشی» شبکه می‌شود. همچنین تحلیل مقایسه‌ای «وضعیت سالم شبکه» (شکل ۶) و «وضعیت بحرانی شبکه» (شکل ۷)، پیامدهای راهبردی مدیریت شکاف‌ها را برای مقاومت شبکه کلان اسلامی به‌صورت دیداری و تحلیلی نشان می‌دهد.

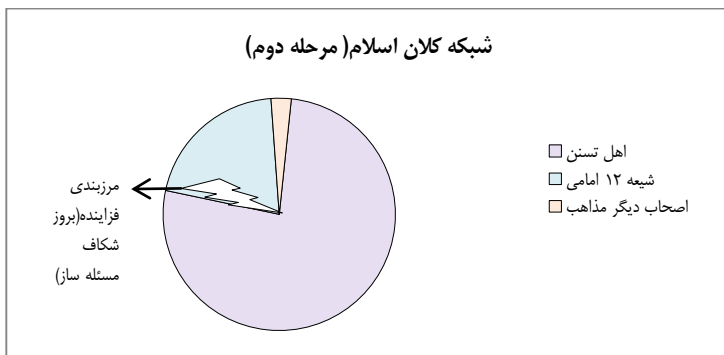
۴-۳-۱. مدل مفهومی

مدل پویای ارائه‌شده در (شکل ۱) به‌عنوان چهارچوب تحلیلی پایه، عناصر و روابط کلیدی در شبکه (شکاف‌ها، حفره‌ها، کنشگران و نیروهای یاریگر) را در یک «لحظه زمانی» مشخص ترسیم می‌کند. این مدل، ظرفیت تبیین «پویایی» شبکه را دارد. مدل‌های مراحل تحول در (شکل‌های ۲ تا ۵)، درواقع، تجلی عینی و پویای این چهارچوب در بستر زمانی هستند. به عبارت دیگر، این شکل‌ها، توالی مراحل را نشان می‌دهند که در اثر تعامل فعالانه یا منفعلانه عناصر مدل نظری (شکل ۱) رخ می‌دهد. در مرحله اول و (شکل ۲) مرزبندی بین مذاهب در قالب مرزبندی عقیدتی و نوعی مرزبندی طبیعی است.

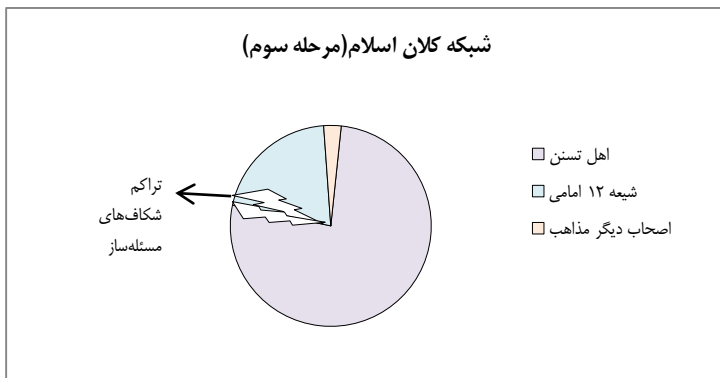
شکل ۲: مرزبندی عقیدتی بین مذاهب

مرحله دوم (شکل ۳) تحولات شبکه، با تمرکز فزاینده بر مرزبندی‌های عقیدتی مشخص می‌شود که موجب ظهور شکاف‌های عمیق و بحران‌زا می‌گردد.

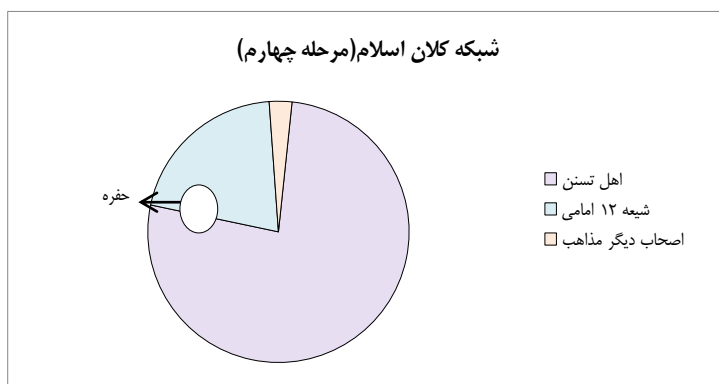
شکل ۳: مرزبندی فزاینده بین مذاهب

در مرحله سوم (شکل ۴) این شکاف‌ها به دلیل عدم رسیدگی و غفلت از آن‌ها، تشدید یافته و متراکم می‌شوند؛ به گونه‌ای که این شکاف‌ها منشأ تهدید جدی برای بقای ساختاری و هویتی شبکه به شمار می‌آیند.

شکل ۴: تراکم شکاف‌های مسئله‌ساز بین مذاهب

تداوم غفلت از شکاف‌های مسئله‌ساز و تراکم آن‌ها، سبب بروز حفره در شبکه می‌گردد و طبق (شکل ۵) با بروز حفره‌ها، موجودیت شبکه به سمت فروپاشی می‌گراید.

شکل ۵: بروز حفره در شبکه با تداوم شکاف‌های مسئله‌ساز

۴-۳-۲. تحلیل انتقادی و ساختاری نقش تم‌های کلان در پویایی شکاف‌ها، میانجی‌گری‌ها و انسجام شبکه در چهارچوب مدل مفهومی «تحلیل شبکه اسلامی»

(جدول ۴) به‌گونه‌ای تحلیلی و ساختاری، نقش هفت کلان‌تم کلیدی پژوهش را در تبیین پویایی شکاف‌ها، کارکرد میانجی‌گری و تأثیر بر انسجام شبکه در چهارچوب مدل «تحلیل شبکه اسلامی» ارائه می‌دهد. هر تم با توجه به ویژگی‌های خاص خود، شکاف‌ها را به دو نوع کارساز و مسئله‌ساز تفکیک نموده و جایگاه میانجیان فرهنگی، معنوی و رسانه‌ای را در مدیریت این شکاف‌ها برجسته می‌سازد. این تحلیل نشان می‌دهد که انسجام یا انفکاک شبکه‌های دینی-رسانه‌ای مستقیماً وابسته به چگونگی مدیریت تعاملی میان تم‌ها و کنترل هوشمند شکاف‌های مسئله‌ساز است.

جدول ۴: شرح تحلیلی تم‌های کلان پژوهش در چهارچوب نظری تحلیل شبکه اسلامی: پویایی شکاف‌ها، نقش میانجی‌گری و تأثیر بر انسجام شبکه

تم کلان	پویایی شکاف‌ها (شرح ساختاری)	نقش میانجی‌گری (شرح ماهوی)	تأثیر بر انسجام شبکه (شرح تحلیلی)
۱. ساخت هویت مذهبی-سیاسی از طریق رسانه	این تم با برجسته‌سازی مؤلفه‌های سیاسی و مذهبی-تشیع، بسته به رویکرد مدیریتی، می‌تواند شکاف‌های	مداحان جوان و بین‌المللی به‌عنوان میانجی فرهنگی- معنوی، پلی میان نسل‌ها و جریان‌های	در صورت مدیریت شکاف‌های مسئله‌ساز و ارتقای شکاف‌های کارساز، این تم «انسجام

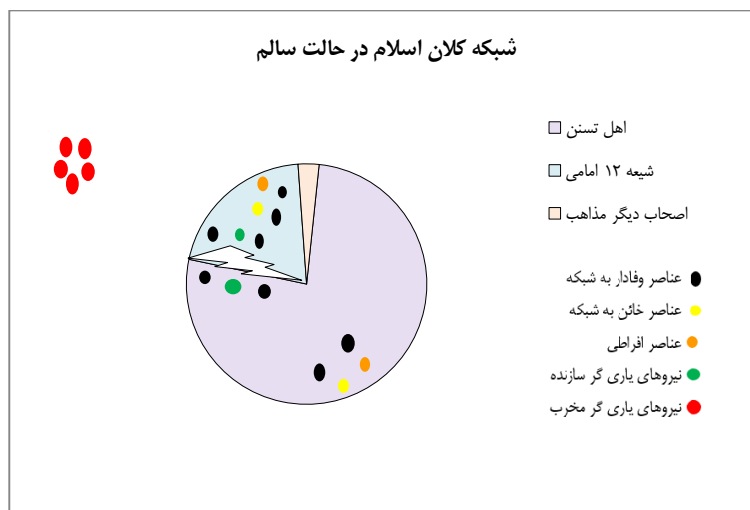
تم کلان	پویایی شکاف‌ها (شرح ساختاری)	نقش میانجی‌گری (شرح ماهوی)	تأثیر بر انسجام شبکه (شرح تحلیلی)
	فرقه‌ای را تشدید یا کنترل کند. تمرکز افراطی بر تمایزها سبب افزایش «شکاف‌های مسئله‌ساز» می‌شود؛ اما رویکرد بین‌نسلی و تعاملی به کاهش آن انجامیده و شکاف‌های کارساز را فعال می‌کند.	مختلف ایجاد نموده و ظرفیت کنترل شکاف‌های هویتی را افزایش می‌دهند. نقش آن‌ها در تقویت یا تضعیف انسجام بسته به چگونگی انتقال پیام، کلیدی است.	درون‌گروهی «را تثبیت و چهارچوب هژمونیک شبکه را تقویت می‌کند؛ اما بی‌تدبیری در مدیریت آن می‌تواند به شدت به انسجام آسیب وارد آورد.
۲. نوسازی آیین‌های مذهبی برای تثبیت هویت جمعی	بازآفرینی آیین‌ها و گسترش جامعه‌پذیری دینی کودکان زمینه را برای بروز شکاف‌های کارساز (نوآور) و پل‌زدن میان نسل‌ها فراهم می‌آورد. این الگو از انسداد شکاف نسلی جلوگیری کرده و مانع شکل‌گیری شکاف‌های مسئله‌ساز می‌شود.	مداحان کودک و مربیان آیینی به‌عنوان میانجیان فرهنگی بین نسل‌ها، انتقال مفاهیم و ارزش‌های دینی را تسهیل نموده و به نزدیک‌سازی بین نسل‌ها کمک می‌نمایند.	انعطاف‌پذیری و خلاقیت این تم، انسجام اجتماعی و نمادین را تقویت نموده و ظرفیت شبکه را در برابر فشارهای مدرنیته و کثرت‌گرایی، افزایش می‌دهد.
۳. رسانه‌ای‌سازی مذهب؛ تلفیق آیین و سرگرمی	ارتباط ساحت‌های سنتی و مدرن توسط رسانه، سبب کاهش شکاف‌های مسئله‌ساز میان نسل‌ها و فرهنگ‌ها شده و می‌تواند ابعاد کارساز شکاف‌ها را فعال‌تر نماید.	گروه رسانه‌ای و طراحان جلوه‌های دیداری به‌عنوان میانجیان عقیدتی و فرهنگی، فرایند نزدیک‌سازی مذهب با زندگی روزمره را تحقق می‌بخشند و سبب کاهش فاصله معنایی نسل‌ها می‌گردند.	تثبیت انسجام فرهنگی-دینی، ترکیب تجربه روزمره و معنویت به‌همراه استحکام جریان هویت دینی در زیست اجتماعی مخاطب از پیامدهای این تم است.

تم کلان	پویایی شکاف‌ها (شرح ساختاری)	نقش میانجی‌گری (شرح ماهوی)	تأثیر بر انسجام شبکه (شرح تحلیلی)
۴. هویت‌سازی دوگانه؛ ملیت و مذهب	این تم در نقطه تلاقی شکاف‌های مسئله‌ساز عقیدتی و قومی، بسته به نحوه اجرا، می‌تواند سهم عمده‌ای در تعمیق یا مدیریت شکاف‌های فرقه‌ای و مرزبندی‌های عقیدتی داشته باشد.	گروه‌های قومی- مذهبی، رهبران معنوی و رسانه‌های فرهنگی به‌عنوان میانجیان هویت مرکب، نقش میانجی مؤثری میان تفاوت‌ها و مشترکات ایفا و از قطب‌بندی فزاینده پیشگیری می‌کنند.	با تلفیق عناصر ملی و مذهبی، انسجام شبکه تقویت و مدیریت شکاف‌های فرقه‌ای/مسئله‌ساز تسهیل می‌گردد.
۵. الگوسازی برای تثبیت گفتمان انقلاب اسلامی	در صورت عدم مدیریت تعاملی، تمرکز این تم بر قطب‌بندی ایدئولوژیک، زمینه‌ساز شکل‌گیری یا تعمیق شکاف‌های مسئله‌ساز به‌ویژه در سطوح سیاسی و مذهبی، می‌گردد.	نخبگان دینی و روحانیون به‌عنوان میانجیان گفتمانی، نقش تعیین‌کننده در کنترل یا تشدید شکاف‌ها و تضمین انسجام معنادار شبکه دارند.	موفقیت این کلان‌تم در مشروعیت‌بخشی، انسجام و هژمونیک‌سازی گفتمان رسمی به مقابله با شکاف‌های مسئله‌ساز منجر می‌شود.
۶. سنت‌سازی به‌مثابه ابزار هویتی	نمایش فرهنگ و آیین در صورت عدم مدیریت هوشمند، شکاف‌های قومیتی و مسئله‌ساز را افزایش و در صورت مدیریت صحیح شکاف‌های کارساز را تعمیق و انسجام فرهنگی را افزایش می‌دهد.	رهبران سنتی و نخبگان فرهنگی محلی، نقش میانجی ارتباطی میان لایه‌های قومیتی و گفتمان ملی-مذهبی را ایفا می‌کنند.	تقویت کنش گروهی در چهارچوب تکثر، مرزبندی را کنترل و پایداری شبکه را تضمین می‌کند.
۷. بازسازی آرمان مهدویت برای تثبیت	اجرای رویکرد فراگیر و وحدت‌محور، شکاف‌های فرقه‌ای را کاهش؛ اما در اجرای منفعل یا	مداحان و کنشگران فرهنگی مهدوی به‌عنوان میانجیان ارزشی، می‌توانند	مدیریت فعال شکاف‌های پیام و اجرا، ظرفیت حداکثری برای تعمیق

تم کلان	پویایی شکاف‌ها (شرح ساختاری)	نقش میانجی‌گری (شرح ماهوی)	تأثیر بر انسجام شبکه (شرح تحلیلی)
مشروعیت سیاسی	محدودیت پیام، زمینه‌ساز شکاف‌های عقیدتی مسئله‌ساز خواهد بود.	زمینه‌ساز وحدت یا تنش‌زایی هویتی باشند.	انسجام هویتی از طریق بازآفرینی امید و عدالت، را به دنبال خواهد داشت.

۴-۳-۳. تحلیل مقایسه‌ای وضعیت سالم و بحرانی در شبکه کلان اسلام

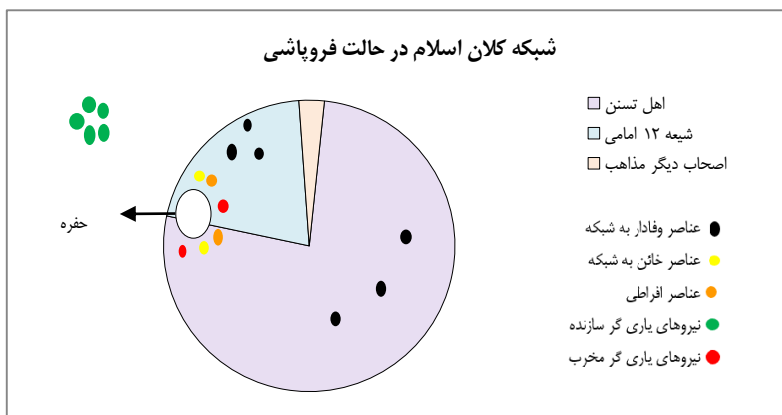
وضعیت سالم شبکه (شکل ۶): تعادل پویا و مقاومت ناشی از مدیریت هوشمند شکاف‌ها و همکاری میانجی‌گران وضعیت سالم شبکه، به‌صورت تعاملی پویا و متوازن میان عناصر وفادار و یاریگر سازنده در سطوح انسانی، اطلاعاتی و حتی تسلیحاتی شکل می‌گیرد که مدیریت هوشمند شکاف‌ها، حفظ انسجام و تقویت ثبات ساختاری و وحدت درونی شبکه را تضمین می‌نماید. هم‌افزایی میان مذاهب اسلامی در برابر مرزبندی‌های فرقه‌ای و عقیدتی و تعدی به قلمروهای یکدیگر، نقش کلیدی در تسهیل جریان اطلاعات مؤثر، جذب منابع نوین، پیشگیری از ظهور شکاف‌های مسئله‌ساز و گسترش شبکه کلان اسلام ایفا می‌نماید. حضور هم‌زمان عناصر وفادار با هوشیاری نسبت به فعالیت عناصر خائن و همراهی فعال عناصر یاریگر سازنده در نزدیکی گسل‌های شکاف، ساختاری تعاملی و هماهنگ به وجود می‌آورد که از بروز شکاف‌های مسئله‌ساز و کاهش انسجام جلوگیری می‌نماید. در مقابل تهدیدهای پیوسته نیروهای یاریگر مخرب خارج از ساختار، هوشیاری و کنترل دقیق عناصر وفادار، امکان نفوذ و تخریب درون شبکه را به حداقل می‌رساند و ساختار کلی شبکه را به شکلی پایدار حفظ می‌کند. این تعادل و تعامل هوشمندانه، زیربنای مقاومت و پایداری شبکه کلان اسلام در برابر فشارهای داخلی و خارجی است.

شکل ۶: شبکه کلان اسلام در حالت سالم

وضعیت بحرانی شبکه (شکل ۷): گسست ساختاری و فروپاشی ناشی از تراکم شکاف‌های مسئله‌ساز و نفوذ کنشگران مخرب؛ وضعیت بحرانی شبکه کلان اسلامی متأثر از همکاری و نزدیکی عناصر خائن، افراطی و نیروهای یاریگر مخرب در سطوح مختلف منابع است که به تشدید شکاف‌ها، بروز حفره‌های ساختاری و تسریع فروپاشی شبکه منجر می‌شود؛ فرایندی که بحران مشروعیت و انسجام دینی-سیاسی را در سطح جامعه قطعی می‌سازد. این روند به واسطه تعاملات پیچیده میان کنشگران داخلی و خارجی، به‌ویژه تبادل منابع انسانی وفادار یا خائن و منابع اطلاعاتی مفید یا مخرب، قابل تبیین است. مرزبندی‌های عقیدتی و فرقه‌ای فزاینده، به‌ویژه میان شیعه و اهل سنت، همراه با عوامل کلیدی چون نزدیکی کنشگران خائن به محل شکاف‌ها، نفوذ و تأثیرگذاری عناصر خائن در ساختارهای شبکه، فاصله‌گیری و غفلت کنشگران وفادار از مقابله فعال با شکاف‌ها، تثبیت موقعیت نیروهای یاریگر مخرب در کنار عناصر خائن و افراطی، تقویت عوامل افراطی پیرامون شکاف‌ها و همچنین عدم مشارکت به‌موقع و نظام‌مند عناصر یاریگر سازنده و ناکافی بودن همکاری میان آنان برای مدیریت تنش‌ها، زمینه‌ساز این فروپاشی است. این مجموعه عوامل موجب تراکم شکاف‌ها، بروز حفره‌های ساختاری و در نهایت فروپاشی ساختاری و کارکردی نظام‌مند شبکه کلان اسلام می‌گردد.

بدین ترتیب، مدل مفهومی «تحلیل شبکه اسلامی» در این پژوهش، با تمرکز بر تعاملات چندلایه‌ای کنشگران و منابع، فراتر از تحلیل محتوای صرف، چهارچوبی نظری-کاربردی برای بازشناسی ساختارها، پویایی‌ها و مدیریت شکاف‌ها فراهم می‌آورد. این مدل، با هم‌آفرینی مفاهیم عقیدتی و ساختارهای قدرت دینی-رسانه‌ای در چهارچوب فرایندهای تعاملی، بستری راهبردی و علمی جهت حفظ پایداری و انسجام شبکه ارائه می‌نماید.

شکل ۷: شبکه کلان اسلام در حالت فروپاشی

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی ساختار شبکه‌ای قدرت و پویایی شکاف‌های ساختاری در شبکه دینی-رسانه‌ای «حسینیۀ معلی» از رهگذر طرح چهارچوب نوین «تحلیل شبکه اسلامی (INA)» صورت پذیرفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که تبیین رفتار این شبکه‌های پیچیده، مستلزم عبور از تحلیل‌های محتوای صرف و اتکا به رویکردی شبکه‌ای و رابطه‌محور است. دستاورد اصلی این پژوهش، ارائه الگوی دوگانه شکاف‌های «کارساز» و «مسئله‌ساز» است که به‌عنوان نقشه راهی برای فهم چگونگی تعامل کنشگران، گردش اطلاعات و مشروعیت‌سازی در شبکه عمل می‌کند.

در پاسخ به پرسش اول پژوهش، تحلیل شبکه کنشگران در برنامه «حسینیۀ معلی» نشان داد که میانجی‌گران فرهنگی-مذهبی (روحانیون، مداحان بین‌المللی و فعالان مهدوی) با بهره‌گیری از موقعیت ساختاری خود در شبکه، نقش «میانجی» را بازتعریف

نموده و به مدیریت هوشمند شکاف‌ها می‌پردازند. این کنشگران نه براساس منطق سودجویانه برت، بلکه بر مبنای ارزش‌های اسلامی عمل می‌کنند.

در پاسخ به پرسش دوم، تحلیل تماتیک هفت‌گانه نشان داد که گفتمان‌های مسلط در این برنامه از طریق سازوکارهای پیچیده معنابخشی - شامل ساخت هویت شیعی - سیاسی، نوسازی آیین‌های مذهبی و بازسازی آرمان مهدویت - به تولید و تثبیت مشروعیت سیاسی-مذهبی می‌پردازند (Bourdieu, 1991; Castells, 2009). این فرایندها از یکسو انسجام درون‌گروهی را تقویت کرده و از سوی دیگر، با ایجاد مرزبندی‌های گفتمانی، زمینه‌ساز شکل‌گیری شکاف‌های مسئله‌ساز با گفتمان‌های رقیب می‌شوند.

رهیافت اسلامی تحلیل شبکه، به‌ضرورت اعتدال در محبت به اهل‌بیت به‌ویژه امام علی^(ع) از منظر حکمت ۴۶۹ نهج‌البلاغه تأکید می‌کند (شریف الرضی، ۱۳۹۱). این حکمت، با نقد افراط و تفریط، الگوی «محبت اعتدالی» را به‌عنوان چهارچوب اعتقادی و اخلاقی حفظ انسجام و وحدت اسلامی ارائه می‌دهد. این دیدگاه در همسویی کامل با آموزه‌های قرآنی از جمله آیه ۱۷۱ سوره نساء درباره نهی از غلو و جایگاه امام به‌عنوان برادر و جانشین پیامبر^(ص) است.

مطالعه محتوای برنامه «حسینیۀ معلی» نشان‌دهنده غفلت نسبی به جایگاه برجسته نبوت و نقش پیامبر اکرم^(ص) در ماه شعبان است. این غفلت آشکار نسبت به نبوت، هرچند به‌عنوان حلقه‌ای مفقوده در ساختار گفتمانی برنامه ظاهر می‌شود؛ اما درعین‌حال هیچ نشانه‌ای از زمینه‌سازی برای بروز شکاف‌های مسئله‌ساز درون این شبکه دیده نمی‌شود. به عبارت دیگر، این غفلت، برخلاف انتظار، منجر به تشدید شکاف‌های عقیدتی نشده (احتمالاً هم نخواهد شد) و ساختار کلی شبکه همچنان انسجام خود را حفظ نموده است.

درواقع این عدم تشدید شکاف‌های عقیدتی در کوتاه‌مدت، به‌واسطه سه سازوکار کلیدی است: عملکرد جبرانی گفتمان‌های ولایت و مهدویت، نقش ضربه‌گیر هویت فردینی (امت اسلامی) و ماهیت گسترش‌پذیر شبکه که هنوز به آستانه حساسیت گفتمانی نرسیده است. بااین‌حال، این وضعیت نمایانگر غفلت نظری نیست، بلکه هشدار راهبردی است که بی‌توجهی مستمر نسبت به گفتمان نبوت، شبکه را در بلندمدت در معرض شکاف‌های مسئله‌ساز قرار خواهد داد. بنابراین، تقویت هم‌زمان گفتمان نبوت و ولایت ضرورتی راهبردی برای پایداری شبکه کلان اسلامی به شمار می‌آید.

در این راستا اما، تهدید اصلی ناشی از فعالیت و نفوذ «عناصر افراطی» درون شبکه است که به‌عنوان عوامل مخرب شناخته شده و می‌توانند بر تداوم انسجام دینی-سیاسی تأثیرگذار باشند. از این‌رو، مدیریت هوشمندانه، مداوم و حرفه‌ای این کنشگران افراطی توسط میانجی‌گران عادل، آگاه و وفادار، برای کنترل و محدودسازی اثرات مخرب آنان ضرورت دارد.

قرآن کریم نیز در آیات متنوع، بر وجود عوامل و عناصر متعددی به‌عنوان زمینه‌سازان تهدید و دشمنی نسبت به دین اسلام تصریح نموده است.^۱ آیاتی چون آیه ۳۱ از سوره انبیاء و آیه ۱۳ از سوره انفال نیز بر اهمیت ثبات درونی و استحکام ساختاری تأکید دارند و هشدار می‌دهند که اختلاف و دشمنی می‌تواند منجر به ضعف و سقوط شود. این تعالیم الهی، نقشه‌راهی برای مدیریت هوشمند شکاف‌ها و تقویت انسجام دینی-سیاسی شبکه‌های رسانه‌ای دینی فراهم می‌آورد.

پرسش بنیادین درباره امکان حضور و تعامل نیروهای یاریگر سازنده در خارج از شبکه اسلام، به‌ویژه در بستر بحران، همچنان به قوت خود باقی می‌ماند. در این راستا با استناد به شواهد قرآنی از جمله معرفی مسیحیان پارسا و فروتن به‌عنوان «نزدیک‌ترین مردم به مؤمنان»^۲ و پیوند ادیان ابراهیمی و فضایل مشترکی چون توحید اشاره، ظرفیتی نظری برای نقش‌آفرینی این کنشگران در ترمیم شبکه می‌توان متصور شد. این چشم‌انداز، مسیری برای توسعه مطالعات میان رشته‌ای نوآورانه در چهارچوب رویکرد تحلیل شبکه اسلامی را نشان می‌دهد.

در پاسخ به پرسش سوم پژوهش، مدل نظری (شکل ۱) و مراحل تحول آن در مدل مفهومی پژوهش، نشان می‌دهد که تعامل پویای بین ساختار شکاف‌های شبکه‌ای، فرایندهای معنابخشی و راهبردهای مدیریتی، تعیین‌کننده سرنوشت نهایی شبکه است. همان‌طور که تحلیل مقایسه‌ای (شکل ۶) و (شکل ۷) نشان داد که، مدیریت هوشمند شکاف‌ها توسط «عناصر وفادار» و همکاری با «نیروهای یاریگر سازنده» منجر به پایداری شبکه می‌شود، درحالی‌که غفلت از مدیریت شکاف‌ها و همکاری «عناصر خائن» با «نیروهای یاریگر مخرب»، شبکه را به‌سوی فروپاشی سوق می‌دهد.

۱. یقیناً سرسخت‌ترین مردم را در کینه و دشمنی نسبت به مؤمنان، یهودیان و مشرکان خواهی یافت (مائده: ۸۲).

۲. ... البته نزدیک‌ترینشان را در دوستی با مؤمنان، کسانی می‌یابی که گفتند: ما نصرانی هستیم. این واقعیت برای آن است که گروهی از آنان کشیشان دانشمند و عابدان خداترس‌اند و آنان [در پیروی از حق] تکبر نمی‌کنند (مائده: ۸۲).

مهم‌ترین دستاورد نظری این پژوهش، ارائه و اعتبارسنجی چهارچوب «تحلیل شبکه اسلامی» به عنوان یک پارادایم جایگزین برای مطالعه شبکه‌های دینی است. این چهارچوب از سه منظر بر دانش موجود می‌افزاید:

نخست، بازتعریف مفهوم حفره‌های ساختاری در بافت اسلامی است. در تقابلی آگاهانه با نظریه برت (۱۹۹۲) که حفره‌ها را فرصت‌هایی برای نوآوری و نفوذ می‌داند، چهارچوب حاضر با استناد به مفاهیم قرآنی (همچون «حُفْرَةٌ» در آل عمران: ۱۰۳)، این پدیده‌ها را «تهدید» و «پرتگاه» برای وحدت و موجودیت شبکه کلان اسلام تلقی می‌کند. این بازتعریف، نه تنها بومی‌سازی نظریه، که ارائه خوانشی اسلامی از پویایی‌های شبکه‌ای، است.

دوم، تلفیق ارزش‌های اسلامی در تحلیل شبکه است. همان‌طور که پیش‌تر ذکر آن رفت، ارزش‌های فرهنگی می‌توانند کارکرد سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در بافت اسلامی، ارزش‌های اسلامی، ماهیتاً سازوکارهای شبکه‌ای و پیامدهای موقعیت‌های ساختاری را دگرگون می‌سازند.

سوم، ارائه یک الگوی تحلیلی یکپارچه است که می‌تواند پیچیدگی‌های شبکه‌های دینی-رسانه‌ای را در عصر دیجیتال تبیین کند. این مدل با تلفیق رویکردهای ساختاری (Borgatti et al., 2009) و گفتمانی (Castells, 2009)، امکان تحلیلی چندلایه از شبکه‌های دینی را فراهم می‌آورد.

یافته‌های این پژوهش مفاهیم مهمی برای سیاست‌گذاری فرهنگی و رسانه‌ای در جوامع اسلامی دارد:

نخست، مدیریت شکاف‌های گفت‌وگویی: همان‌طور که تحلیل محتوای برنامه نشان داد، توجه متوازن به مفاهیمی چون «نبوت» و «ولایت» می‌تواند از تعمیق شکاف‌های مسئله‌ساز بین‌مذهبی جلوگیری نماید. این یافته با تأکیدات مکرر مقام معظم رهبری بر اهمیت وحدت اسلامی و تکیه بر مشترکات (خامنه‌ای، ۱۳۹۲) هم‌سویی کامل دارد. دوم، شناسایی و تقویت «عناصر وفادار»: نهادهای فرهنگی و دینی می‌توانند با شناسایی کنشگرانی که در نقش «میانجی وفادار، عادل و امانت‌دار» عمل می‌کنند و تقویت موقعیت شبکه‌ای آنان، به مدیریت هوشمند شکاف‌ها و حفظ انسجام شبکه کمک نمایند.

سوم، نظارت بر «نیروهای یاریگر مخرب»: یافته‌ها نشان می‌دهند که نفوذ این نیروها در نزدیکی شکاف‌های مسئله‌ساز می‌تواند تأثیرات مخربی بر انسجام شبکه وارد آورد. بنابراین، نظارت مستمر بر این مسیرهای نفوذ ضروری است.

همچنین این پژوهش با محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده است که می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های آتی باشد:

نخست، تمرکز بر یک مورد مطالعاتی، اگرچه امکان واکاوی عمیق را فراهم نموده؛ اما تعمیم‌پذیری یافته‌ها را نیازمند احتیاط می‌کند. انجام مطالعات تطبیقی بر روی شبکه‌های دینی-رسانه‌ای دیگر در جهان اسلام می‌تواند به اعتبارسنجی هرچه وسیع‌تر چهارچوب تحلیل شبکه اسلامی بینجامد.

دوم، ماهیت پویای شبکه‌های اجتماعی، ضرورت مطالعات طولی را برای رصد تحولات شبکه در گذر زمان آشکار می‌نماید.

سوم، امکان گسترش چهارچوب تحلیل شبکه اسلامی به حوزه‌های دیگر از راه پژوهشی آتی است. برای مثال، مفاهیم این چهارچوب در تحلیل شبکه‌های اقتصادی اسلامی، شبکه‌های علمی، یا شبکه‌های سیاسی می‌تواند به غنای آن بینجامد.

بنابراین پژوهش حاضر با معرفی چهارچوب «تحلیل شبکه اسلامی»، به بومی‌سازی علوم اجتماعی و پاسخ به دعوت «علم دینی» پرداخته است. این رهیافت با ترکیب بینش‌های قرآنی با ابزارهای پیشرفته تحلیل شبکه، امکان درکی همسوتر با جهان‌بینی کنشگران مسلمان از پویایی‌های شبکه‌ای را فراهم آورده است. چهارچوب مذکور به‌عنوان ابزاری تحلیلی، ادراک پیچیدگی‌های زیست‌جهان‌های نوین را عمق بخشیده و مبنایی برای سیاست‌گذاری آگاهانه در راستای تقویت انسجام دینی و وحدت اسلامی در عصر دیجیتال ارائه می‌نماید.

فهرست منابع

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲). *بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی* (۲۹/۱۰/۱۳۹۲). دفتر مقام معظم رهبری.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴). *بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی*. دفتر مقام معظم رهبری.
- خامنه‌ای، س. ع. (۱۳۹۷). *بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی*. دفتر مقام معظم رهبری.
- الراغب الأصفهانی، ح. ب. م. (۱۴۰۴ ق). *المفردات فی غریب القرآن* (چاپ دوم). دفتر نشر الکتاب.
- شرتونی، س. ا. (۱۴۱۶ ق). *أقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد* (۵ ج.). طهران، ایران: منظمة الأوقاف والشؤون الخیریة؛ دار الأسوة للطباعة والنشر.
- شریف‌الرضی، م. ب. ح. (۱۳۹۱). *نهج‌البلاغه* (م. دشتی، مترجم). قم، ایران: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع).
- الصدوق، م. ب. ع. (۱۴۰۰ ق). *مالی*. بیروت: دار أعلمی.
- الطوسی، م. ب. ح. (۱۴۱۱ ق). *مصباح‌المتجهد*. بیروت: مؤسسه فقه الشیعة.
- الکلینی، م. ب. ی. (۱۴۲۹ ق). *الکافی*. طهران: دار الکتب الإسلامیة.
- المجلسی، م. ب. (۱۴۰۳ ق). *بحار الأنوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.

References

- Ahuja, G. (2000). Collaboration networks, structural holes, and innovation: A longitudinal study. *Administrative Science Quarterly*, 45(3), 425–455. <https://doi.org/10.2307/2667105>
- Alimardani, M., & Hashemi, S. S. (2020). Social media and religious identity construction: Instagram use among
- Al-Kulaini, M. B. Y. (1429 AH). *Al-Kafi*. Tehran, Iran: Dar Al-Kutub Al-Islamiyyah. [In Persian]
- Al-Majlisi, M. B. (1403 AH). *Bihar Al-Anwar*. Beirut, Lebanon: Al-Wafa Foundation. [In Persian]
- Al-Raghib Al-Isfahani, H. B. M. (1404 AH). *Al-Mufradat fi Gharib al-Qur'an* (2nd ed.). Maktab Nashr al-Kitab. [In Persian]
- Al-Rasheed, M. (2018). Salafi media and the transformation of religious authority in Saudi Arabia. *Middle East Journal*, 72(3), 365–384. <https://doi.org/10.3751/72.3.11>
- Al-Saduq, M. B. A. (1400 AH). *Amali*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Alami. [In Persian]
- Al-Tusi, M. B. H. (1411 AH). *Misbah al-Mutahajjid*. Beirut, Lebanon: Mu'assasat Fiqh al-Shi'ah. [In Persian]
- and GIFs to memes and emoji. *Communication Research and Practice*, 2(1), 47–62.
- and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105–112.
- Australia. *Religions*, 13(1), 69. <https://doi.org/10.3390/rel13010069>
- Barthes, R. (1957). *Mythologies*. (A. Lavers, Trans.). Hill and Wang. (Original work published 1957)
- Barthes, R. (1957). *Mythologies*. (A. Lavers, Trans.). Hill and Wang. (Original work published 1957)
- Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2018). *Analyzing social networks*. SAGE.
- Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2018). *Analyzing social networks*. SAGE.
- Borgatti, S. P., Mehra, A., Brass, D. J., & Labianca, G. (2009). Network analysis in the social sciences. *Science*, 323(5916), 892–895.
- Borgatti, S. P., Mehra, A., Brass, D. J., & Labianca, G. (2009). Network analysis in the social sciences. *Science*,
- Boroumand, H. (2023). Interaction and confrontation between the media and the religion of Islam in the Middle East (with emphasis on Iran). *Middle East Political Review*, 6(1), 53–68. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23224525.2023.1.3.1.0>
- Boroumand, H. (2023). Interaction and confrontation between the media and the religion of Islam in the Middle East
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Burt, R. S. (1992). *Structural holes: The social structure of competition*. Harvard University Press.
- Burt, R. S. (2004). Structural holes and good ideas. *American Journal of Sociology*, 110(2), 349–399. <https://doi.org/10.1086/421787>
- Campbell, H. A. (2018). *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315549911>
- Campbell, H. A. (2018). *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds*. Routledge.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.
- Conference (2013, January 19). Office of the Supreme Leader. Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/newspart->
- Conference. Office of the Supreme Leader. Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31770> [In contemporary Iran. Politics, Religion & Ideology. Advance online publication.
- Couldry, N. (2012). *Media, society, world: Social theory and digital media practice*. Polity.
- Crossley, N., Bellotti, E., Edwards, G., Everett, M., Koskinen, J., & Tranmer, M. (2015). *Social network analysis for ego-nets: Social network analysis for actor-centred networks*. SAGE.
- Debord, G. (1967). *The society of the spectacle*. Zone Books.
- *ego-nets: Social network analysis for actor-centred networks*. SAGE.
- Gargiulo, M., & Benassi, M. (2000). Trapped in your own net? *Organization Science*, 11(2), 183–196. <https://doi.org/10.1287/orsc.11.2.183.12505>
- Graf, S. (2017). Al-Azhar and the media: Religious authority in modern Egypt. *Die Welt des Islams*, 57(3-4), 359–387. <https://doi.org/10.1163/15700607-12341443>
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). International Publishers. (Original work published 1971)
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105–112. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001>
- Gurses, M., Fox, J., & Ozturk, A. E. (2023). State and faith: The supply-side theory of religion and the case of
- Highfield, T., & Leaver, T. (2016). Instagrammatics and digital methods: Studying visual social media, from selfies and GIFs to memes and emoji. *Communication Research and Practice*, 2(1), 47–62. <https://doi.org/10.1080/22041451.2016.1155332>
- Hjarvard, S. (2008). *The mediatization of religion: A theory of the media as agents of religious change*. Northern

- International Publishers. (Original work published 1971)
- Iranian youth. *International Journal of Communication*, 14, 3452–3474. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3827373> .[In Persian]
- *Islamic Studies*, 9(1). <https://doi.org/10.7454/meis.v9i1.141>
- *Journal*, 72(3), 365–384. <https://doi.org/10.3751/72.3.11>
- Kadushin, C. (2012). *Understanding social networks: Theories, concepts, and findings*. Oxford University Press.
- Khamenei, S. A. (1392 SH). Remarks in the meeting with system officials and guests of the Islamic Unity
- Khamenei, S. A. (1397 SH). Remarks in the meeting with system officials and guests of the Islamic Unity
- LeCompte (Eds.), *Ethnographer's toolkit* (Vol. 3, 2nd ed., pp. 3–32). AltaMira Press.
- Leifeld, P. (2017). Qualitative network analysis: Analysing causation in complex social networks. *The Sociological Review*, 65(1), 195–212. <https://doi.org/10.1177/0038026116668950>
- Leifeld, P. (2017). Qualitative network analysis: Analysing causation in complex social networks. *The Sociological*
- Lövhheim, M., & Lynch, G. (2011). Religion and media theory: Emerging perspectives. *Culture and Religion*, 12(4), 279–293. <https://doi.org/10.1080/14755610.2011.620686>
- matter. *American Journal of Sociology*, 111(3), 757–796. <https://doi.org/10.1086/432440>
- Organization of Endowments and Charitable Affairs; Dar al-Uswah for Printing and Publishing. [In Persian]
- performance. *Strategic Management Journal*, 26(9), 809–825. <https://doi.org/10.1002/smj.474>
- Rachman, A. (2022). Media misrepresentation predisposing Iranian social divide. *Journal of Middle East and Islamic Studies*, 9(1). <https://doi.org/10.7454/meis.v9i1.141>
- Review, 65(1), 195–212. <https://doi.org/10.1177/0038026116668950>
- Sadeghi, F. (2023). The Murshids and the Messiahs: Popular messianism as a grassroots political movement in
- Schensul, J. J., & LeCompte, M. D. (2012). Introduction to qualitative methods. In J. J. Schensul & M. D.
- *Science Quarterly*, 45(3), 425–455. <https://doi.org/10.2307/2667105>
- Sharif al-Radi, M. B. H. (1391 SH). *Nahj al-Balagha* (M. Dashti, Trans.). Qom, Iran: Amir al-Mu'minin Research
- Shartuni, S. A. (1416 AH). *Aqrab al-Mawarid fi Fusha al-Arabiya wa al-Shawared* (5 vols.). Tehran, Iran:
- Smilde, D. (2005). A qualitative comparative analysis of conversion to Venezuelan evangelicalism: How networks matter. *American Journal of Sociology*, 111(3), 757–796. <https://doi.org/10.1086/432440>
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. Routledge.
- Statista. (2023). *Instagram: Active users worldwide 2023*. <https://www.statista.com/statistics/183585/instagram-number-of-global-users/>

- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. Routledge.
- Statista. (2023). *Instagram: Active users worldwide 2023*. <https://www.statista.com/statistics/183585/instagram->
- The Qur'an. [In Persian]
- Turkey. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 24(3), 617–637. <https://doi.org/10.1080/14683857.2023.2187130>
- Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge University Press.
- Whyte, S. A. (2022). Islamic religious authority in cyberspace: A qualitative study of Muslim religious actors in Australia. *Religions*, 13(1), 69. <https://doi.org/10.3390/rel13010069>
- Whyte, S. A. (2022). Islamic religious authority in cyberspace: A qualitative study of Muslim religious actors in
- Xiao, Z., & Tsui, A. S. (2007). When brokers may not work: The cultural contingency of social capital in Chinese high-tech firms. *Administrative Science Quarterly*, 52(1), 1–31. <https://doi.org/10.2189/asqu.52.1.1>
- Zaheer, A., & Bell, G. G. (2005). Benefiting from network position: Firm capabilities, structural holes, and performance. *Strategic Management Journal*, 26(9), 809–825. <https://doi.org/10.1002/smj.474>